

როლანდ თოფჩიშვილი

პროფესორი, თსუ

ზნეობრივი ნორმები შუა საუკუნეების საქართველოში

ადამიანთა ყველა საზოგადოებას, არქაული საზოგადოებიდან დღემდე, გარკვეული ზნეობრივი ნორმები ახასიათებდა და ახასიათებს. ზნეობრივი ნორმები გულისხმობს ქცევის წესების ერთობლიობას, რომელშიც გამოყოფენ სწორსა და არასწორ წარმოდგენებსა და იდეების სისტემას. პირველი მათგანით საზოგადოება მოითხოვს ერთი გარკვეული ქმედების შესრულებას და მეორე, ასევე, გარკვეული ქმედების აკრძალვას. ზნეობრივი/ქცევის ნორმები, მისი ერთობლიობა ეთნოლოგიის კვლევის საგანია, რადგან ის უშუალოდ სწავლობს ხალხთა ცხოვრებას. ზნეობრივი ნორმები ტრადიციის ერთ-ერთი სახეა, ისინი ტრადიციით ერთი თაობიდან მეორეს გადაეცემა. სხვაგვარად ზნეობრივ ნორმებს ეთნოლოგიურ/სოციალურ და კულტურულ ანთროპოლოგიაში *სოციონორმატიულ კულტურას* უწოდებენ. სოციონორმატიულ კულტურაში, ანუ ნორმატიულ ეთნოლოგიაში, ჩვეულებრივ, ესმით სოციალური ნორმების ეთნიკური თავისებურებანი, ქცევის ნორმები.¹ ეტიკეტის, ზნეობის ეთნიკური თავისებურებანის ჩამოყალიბება მთელმა რიგმა ფაქტორებმა განაპირობა, რომელთა შორის შეიძლება დავასახელოთ საზოგადოების სოციალური კულტურის (სოციალური, კონფესიური, პროფესიული და სხვა სახის განშრეკება) გართულება. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა კულტურათაშორის კავშირები. ამრიგად, ყველა ხალხს/ეთნოსს მისთვის დამახასიათებელი სოციონორმატიული კულტურა გააჩნდა და გააჩნია. ეტიკეტი, ზნეობრივი ნორმები აგერთვე არეგულირებდა სხვადასხვა „წონითი კატეგორიის“ ადამიანების ურთიერთობას. აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ დასავლეთის საზოგადოებამ საყოველთაოდ მისაღები ქცევის წესები და

¹ Свод этнографических понятий и терминов: Социально-экономические отношения и соционормативная культура. М. 1986, გვ. 6.

ეტიკეტის ნორმებიც შექმნა, რომელიც აწესრიგებდა ცივილიზებული საზოგადოების ადამიანთა ერთმანეთს შორის და ინდივიდის სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებთან ურთიერთობას.²

ამთავითვე უნდა ითქვას, რომ საკუთრივ ზნეობრივი ნორმების შესწავლას ეთნოლოგიური მეცნიერება, სოციოკულტურული ანთროპოლოგია თავდაპირველად მხოლოდ სხვა პრობლემებთან მიმართებით სწავლობდა. ამ თემის ცალკე შესწავლა მხოლოდ მოგვიანებით დაიწყო. მისი ცალკეული ელემენტები განიხილებოდა სხვა (არაეტიკეტურ) წეს-ჩვეულებებთან, საკითხებთან ერთად. ამიტომაც, რომ მისი ცალკეული ელემენტები (მაგალითად, სტუმართმოყვარეობა, უმძრახობა) მეცნიერთა ყურადღების ცენტრში უფრო მეტად აღმოჩნდა. ზნეობრივი ნორმების კვლევის სფეროს ზოგჯერ „ურთიერთობათა ეთნოლოგიასაც“ უწოდებენ.

თუმცა, აქვე არ შეიძლება იმის უთქმელობა, რომ მოდერნული პროცესები ასეთ კულტურას (ქცევის წესების ერთობლიობას) გარკვეულ „საფრთხეს“ უქმნის. სიტყვა „საფრთხე“ ბრჭყალებში შეგნებულად მოვათავსეთ, რადგან ზოგიერთი ზნეობრივი ნორმა თანამედროვე საზოგადოებისათვის ფაქტობრივად მიუღებელია და მათმა შემონახულობამ შეიძლება ერთგვარი მუხრუჭის როლიც ითამაშოს.

მეცნიერები სოციონორმატიულ კულტურას ისტორიულ ჭრილშიც განიხილავენ, რაც, ასევე, ბუნებრივია, რადგან ეთნოლოგიური მეცნიერებისათვის მისი ჩამოყალიბების დღიდან გარკვეული ისტორიზმია დამახასიათებელი. უფრო მართალი ვიქნებით, რომ ვთქვათ – დღევანდელი ეთნოლოგია ასეთ ტრადიციებს ერთდროულად სწავლობს, როგორც თანამედროვე, ისე ისტორიულ ჭრილში, რაც იძლევა იმის საშუალებას, რომ არსებული ზნეობრივი ნორმების მომავალი განვჭვრიტოთ.

სოციონორმატიული კულტურა მოიცავს ისეთ პრობლემებს, როგორცაა სამართალი (იმის დაწესება, რისი გაკეთება შეიძლება და რისი – არა), ეტიკა (წარმოდგენა იმის შესახებ, როგორ უნდა მოვიქცეთ და როგორ არ უნდა მოვიქცეთ), ესთეტიკა (წარმოდგენა ლამაზსა და სიმახინჯეზე). სოციონორმატიული კულტურა განსაზღვრავს ადამიანთა ქცევას, უფრო სწორად მის საზღვრებს.³

² Правила светской жизни и этикета. Хороший тонь. Сборник советов и наставлений на разные случаи домашней и общественной жизни. СПб. 1893.

³ დაწვრილებით იხ.: რ. თოფნიშვილი, ქ. ხუციშვილი, რ. გუჯეჯიანი. თეორიული ეთნოლოგია, თბ. 2010, გვ. 289-400.

ზნეობრივ ნორმებზე როდესაც ვსაუბრობთ, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ ეთნოლოგიას/კულტურულ და სოციალურ ანთროპოლოგიას ამ საკითხების კვლევისას გადაკვეთა აქვს ისეთ მეცნიერებებთან როგორცაა სამართალი, ეთიკა. ეთნოლოგიას კი ის აინტერესებს როგორც ტრადიცია, რომელიც ერთი თაობიდან მეორე თაობას გადაეცემოდა და არეგულირებდა ადამიანთა ურთიერთობებს ერთმანეთთან და საზოგადოებასთან. ამრიგად, სოციონორმატიული კულტურა მეცნიერთა მიერ ორ ძირითად კატეგორიად არის დაყოფილი. ესენია: სამართალი და მორალი (ზნეობრიობა და ეთიკა), რომელიც რელიგიურ ზნეობრივ წარმოდგენებსაც მოიცავს. არსებობს აგრეთვე მეორეხარისხოვანი ხასიათის ნორმები, რომელთა შორის შეიძლება დავასახელოთ ზრდილობის წესები, ეტიკეტი, გარკვეული ასოციაციისადმი მიკუთვნებულობასთან დაკავშირებული წესები.⁴

ზნეობრივი ნორმები სხვადასხვაგვარი იყო სხვადასხვა საზოგადოებაში. რა თქმა უნდა, არქაული საზოგადოების ზნეობრივი ნორმები განსხვავდებოდა სოციალურად დიფერენცირებული საზოგადოების ზნეობრივი ნორმებისაგან. იგივე შეიძლება ითქვას რელიგიის შესახებაც – პირველყოფილი საზოგადოების რწმენა-წარმოდგენები სხვაგვარ ზნეობრივ ნორმებს აყალიბებდა, მონოთეისტური რელიგიები კი სრულიად სხვაგვარს. მონოთეისტურმა რელიგიებმა კი (იუდაიზმმა, ქრისტიანობამ, ისლამმა, ბუდიზმმა) თავის მხრივ სხვადასხვაგვარი სოციონორმატიული კულტურა შექმნა. ბევრი მაგალითის მოხმობა შეიძლება, მაგრამ მხოლოდ ერთის მოყვანით დავკმაყოფილდებით. შუა საუკუნეების ნებისმიერ საზოგადოებაში ფეოდალების ძირითად ღირებულებად მიიჩნეოდა ვაჟკაცობა, გამბედაობა, სამხედრო ხელოვნება, სიუხერენისადმი ერთგულება, ვასალთა უფლებების პატივისცემა, გულუხვობა, ხოლო გლეხებისათვის – შრომისმოყვარეობა, მორჩილება, ბატონისადმი ერთგულება, მომჭირნეობა.⁵

რელიგიისა და ზნეობრივი პრინციპების/მორალის ურთიერთმიმართების შესახებ გარკვეული ურთიერთსაწინააღმდეგო შეხედულებებია გამოთქმული. ბუნებრივია რელიგიამ საკმაოდ დიდი გავლენა მოახდინა ზნეობრივი პრინციპების ჩამოყალიბებაზე, მაგრამ იმასაც აღნიშნავენ, რომ ყველა მონოთეისტურმა რელიგიამ თითქმის ყველა ზნეობრივი პრინციპი უფრო ადრინდელი რელიგიებისაგან მიიღო. არაბული ცივილიზაციის ცნობილი მკვლევარი *გუს-*

⁴ რ. თოფჩიშვილი, ქ. ხუციშვილი, რ. გუჯეჯიანი. თეორიული ეთნოლოგია, გვ. 290.

⁵ რ. თოფჩიშვილი, ქ. ხუციშვილი, რ. გუჯეჯიანი. თეორიული ეთნოლოგია, გვ. 296.

ტავ ლეონი (1841-1931 წწ.) იმასაც აღნიშნავდა, რომ ღრმა რელიგიურობა თავისთავად მაღალი ზნეობრივი მორალის დამადასტურებელი არაა. საამისოდ მას მოჰყავს ესპანეთისა და რუსეთის მაგალითი. ის აღნიშნავს, რომ ორივე ამ ქვეყანაში რელიგიურ წეს-ჩვეულებებს განსაკუთრებით გულმოდგინებით იცავენ. მაგრამ ისინი შეიძლება იმ ხალხების რიცხვს მივაკუთვნოთ, რომელთა მორალური დონე განვითარების მაღალ დონეზე არ იმყოფებიან.⁶

ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ მორალი ნორმების ერთობლიობაა და ის შემოღებული არაა სახელმწიფოს მიერ, არამედ საზოგადოების მიერ და უზრუნველყოფილია საზოგადოებრივი აზრის ზემოქმედებით. ცნობილი მეცნიერის ლ. უაიტის მიერ ნორმები სამართლიანადაა ორ კატეგორიად დაყოფილი, რომელთაგანაც პირველს „ეთიკას“ უწოდებდა და მეორეს – „ეტიკეტს“. ის მიუთითებდა, რომ ეთიკა, რომელიც ქცევის ნორმებია, საერთოა მთელი საზოგადოებისათვის, ეტიკეტი კი ნორმების ისეთ კატეგორიას მიეკუთვნება, რომელიც არეგულირებს სხვადასხვა ჯგუფის წევრებს შორის ურთიერთობებს, მაგალითად, მამაკაცებისა და ქალების, დიდებისა და პატარების, სხვადასხვა სოციალური სტატუსის ინდივიდებს და ა. შ.⁷

ამა თუ იმ ეთნოსის/ხალხის კვლევისას ძირითადი აქცენტები კეთდება: მორალურ ფასეულობებზე და სოციალურად მისაღებ ნიშან-თვისებებზე (მოკრძალებულობა, სიამაყე, ტოლერანტობა...); სხვა სქესის წარმომადგენლებისადმი, სოციალურად სხვა საფეხურზე მდგომი ადამიანებისადმი დამოკიდებულებაზე; ურთიერთობის თავისებურებებზე (მაგალითად, ნათესავებს შორის, სხვადასხვა ეთნიკური და ნაციონალური ჯგუფების მიმართ); ეტიკეტურ ქცევაზე სხვადასხვა ადგილებში (მაგალითად, საკუთარ და სხვის სახლში, საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში); ზნეობრივი ნორმების დარღვევაზე ადამიანთა ჯგუფების რეაქციაზე; ამ სფეროში ინოვაციების წარმოქმნაზე.⁸

ბუნებრივია, ჩვენს ინტერესს იწვევს როგორი იყო ქართველთა ზნეობრივი ნორმები. ქართველებს ყოველთვის ესმოდათ, რომ მათი ქცევა განსხვავდებოდა სხვათა ქცევისაგან, მაგალითად შეიძლება ამონარიდი მოვიყვანოთ *კაპუნა ორბელიანის* თხზულებიდან: „*მსწრაფლ აღასრულეს ბძანება, დააგროვეს ქალი და ვაჟი, ვისა ყვანდა საკადრი კელმწიფისა და დაადგინეს ქალაქსა*

⁶ Г. Лебон. История арабской цивилизации. Минск. 2009, გვ. 429.

⁷ რ. თოფნიშვილი, ქ. ხუციშვილი, რ. გუჯეჯიანი. თეორიული ეთნოლოგია, გვ. 296.

⁸ А. А. Байбурин. Об этнографическом изучении этикета. Этикет у народов Передней Азии. М. 1988, გვ. 14.

შინა სწავლად საქციელთა ქართულთა“.⁹ კიდევ: „ნახეს მეფეთა ქართლისა და კახეთისათა, მიეგებნენ, მიიხნივეს დიდი პატივი, დაიდვეს ნადიმი, *ქნეს მეფელისი გამოჩვენებით, რომელი ზნეობა და ქართლის წესი იყო, იმ რიგით აჩვენეს ღზინი*“.¹⁰ სამწუხაროდ, ჩვენს ეთნოლოგიურ მეცნიერებაში ეს პრობლემა ფაქტობრივად მკვლევართა ყურადღების მიღმა დარჩა. მანამ, სანამ ქართველთა ზნეობრივ ნორმებს/სოციონორმატიულ კულტურას უშუალოდ შეეხებით, ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე მოდერნიზაცია და კულტურული გლობალიზაცია საფრთხეს სწორედ ეთნოლოგიის ამ სფეროს უქმნის. ეთნოლოგიის ამ სფეროში ცვლილებები ჯერ კიდევ ადრე, XIX საუკუნეში, დაიწყო, როდესაც საქართველოში (განსაკუთრებით ქალაქებში) ევროპეიზაციამ ფართოდ გაიკაფა გზა. ჩვენს ეპოქაში ყოველდღიური კულტურის სტრუქტურისა და ფორმების ცვლილებას კი მასმედიის საშუალებები, უპირველეს ყოვლისა, ტელევიზია განაპირობებს.¹¹ ამ პრობლემაზე ქართველ ეთნოლოგებს XIX საუკუნის ყოფა დაფიქსირებული აქვთ, მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ მისი მეცნიერული მონოგრაფიული კვლევა არ მოუხდენიათ. ისტორიის სიღრმეში ქართველთა ზნეობრივი ნორმების გარკვეული რაოდენობა დაფიქსირებულია, განსაკუთრებით ეს ითქმის მხატვრულ ლიტერატურაზე. ეს ნორმები გვხვდება ყველაზე უძველეს ნაწარმოებში „შუშანიკის წამებაში“, ქართული ლიტერატურის შედევრში „ვეფხისტყაოსანში“, *იოანე ბაგრატიონი* „კალმასობაში“ *იოანე ხელაშვილს* ათქმევინებს: „ვეფხისტყაოსანი“ სწორედ ზნეთსწავლულობა არს და ვინც როგორ იხმარება, იმ ნაყოფს გამოიღებს...!¹² ქართული ლიტერატურის შედევრიდან არაერთი ზნეობრივი ნორმა შეიძლება დავადასტუროთ. ამ მხრივ შეიძლება გავიხსენოთ საყოველთაოდ ცნობილი აფორიზმები: „რასაცა ვასცემ შენია, რაც არა დაკარგულია“; „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი“... ქცევის ნორმებზეა საუბარი დავით გურამიშვილის „დავითიანში“. მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის *ვახუშტი ბაგრატიონს*, *იოანე ბაგრატიონის* „კალმასობას“. რაც მთავარია, XVII საუკუნის მეორე ნახევრის მეფე-პოეტმა *არჩილმა* ამ პრობლემას სპეციალური ნაწარმოები „საქართველოს ზნეობანი“ მიუძღვნა.

⁹ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა. თბ. 1981, გვ. 55.

¹⁰ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 238.

¹¹ Социокультурная антропология: история, теория и методология: Энциклопедический словарь. Киров. 2012, გვ. 694, 700.

¹² იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა. ქართული პროზა. წ. VI. თბ. 1984, გვ. 63.

არჩილი თავიდანვე ზნეობის კლასიფიცირებას ახდენს; ის ცალ-ცალკე გამოყოფს „სამღვთო“ და „სამხედრო“, „მშვეებელის“ (მღვწის) და „მოვავლახის“ (გაჭირებულის), „ლამქრობის“ და „ნადირობის“ ზნეობას. ზნეობრივ საქციელებს პოეტი სინათლეს ადარებს და მოუწოდებს მკითხველს, ისინი დაისწავლოს: „*ზნეობა საქციელები არ ბნელობს, არის ნათელი, // კამკამებს დაუფარავად, ვითა წყვდიადში სანთელი, // ეს უნდა კაცმა იცოდეს, მის-მის დროს რაა ნათელი. // ნურას მიზეზობთ, ისწავლეთ, ეს არის თქვენი მსწავლელი*“ (გვ. 561, სტრ. 64). „*ისა კარგი ზნეობაა, ვინც გულით არვის ბოროტობს*“ (გვ. 563, სტრ. 72).

როგორც ქრისტიანი, მეფე-პოეტი უპირატესობას **საღვთო ზნეობას** ანიჭებს: „*თავსაც სამღვთო სჯობს, ბოლოსაც, კაცთა ზნე საქმე რაც არი*“. როგორც ქრისტიანი, არჩილი ადამიანის ყველაზე საუკეთესო ზნედ სიყვარულს მიიჩნევს. განსაკუთრებით გამოყოფს სპორტული თამაშობებისადმი მიდრეკილებას, რომელიც მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში სამშობლოს დამცველთა მომზადების საუკეთესო საშუალება იყო: „*დია კარგია სხვებიცა ზნეობა-საქციელები, // მშვილდ ისარი და ბურთობა, ორივე ცხენ ფიცხელები, // რადრებაგანს და გადრზელა მარჯვეთ იხმაროს ხელები, // წავლა, წამოვლა, ცხენს ჯდობა მწვედ ვარგა ნასახელები*“.¹³ მე-13 სტროფში ის მიზანში სროლის, ბურთის სროლის, ყაბახის, ისინდის, ჯირითობის „ზნეს“ აქებს: „*აშფაქი და ყაბახი, ბურთის სროლა, მესეფქობა, // კარზედ ცხენის გაჭენება, ხელ-ძალიან ჯირითობა, // ახლაც ესეც ზნედ დაიდვა მოუცდენი მეთოფობა, და უწინაც ვარგებულა ხელ-ფეხი და ქვეითობა*“. (გვ. 552, სტრ. 14). ამ სტროფში არჩილი „უწინდელ“ და „ახლანდელ“ ზნეს უპირისპირებს ერთმანეთს. ზნეობადვე მიაჩნდა მეთევზეობა, მეძებარი ძაღლის გამოზრდა, „ჩოგნის მოხვერტა“ და „ბურთის გამოჭრა“, „ცხენის მოხტომა უხელოდ“, „ხმლის ცემა“, „ლახტის თამაში“...

არჩილისათვის, ისევე როგორც ახლა, სიმღერა და თანაც „შეწყობილი სათქმელი“, სტუმარმასპინძლობა კარგი ზნეა, განსხვავებით მემთვრალეობისაგან: „*სიმღერა და დასდებელი ესეც ასრე დავითვალთ, // მასპინძლობა და ჩუქება ერთმანერთსა დავავალთ, // კარგი ხმა და თან უსული შევიყვართ, და ვითვალთ. // ვინც მემთვრალობს მარტო სადგომს, ავად უგდებ, დავავალთ*“ (გვ. 551, სტრ. 7). ზნეობრივია ცეკვა და საკრავებზე დაკვრა, მაგრამ

¹³ არჩილი. საქართველოს ზნეობანი. ქართული მწერლობა ოცდაათ ტომად. ტ. VI. თბ. 1989, გვ. 551, სტროფი 6 (მითითება შემდეგ ტექსტში).

ბევრი ჭამა-სმა და თანაც ისეთი, როდესაც ადამიანი მას არ შეირგებს, და-სადრახია: „რაც საკრავია ყველა რამ, თვითო ზნეობად ჩავაგდოთ, // ზაპი, ცეკვა და სამაი, კუბანიც რასთვინ დავაგდოთ? // წმიდათ ჭამა და ღიდი სმა, ვინ პირით აღარ წავაგდოთ, // კარვია ვინც კი შეირგებს, ვინც არწყევს, კარში ვაგაგდოთ“ (გვ. 551-552, სტ. 10). საერთოდ, **ქართული ტრადიცია განუსაზღვრელ ჭამა-სმას გმობდა**. ადამიანს მხოლოდ იმდენი უნდა დაეღია, რამდენსაც იტანდა; ის სუფრიდან ისე უნდა ამდგარიყო, რომ ფეხი არ არეო-და. თუ ვინმე მემთვრალე გამოჩნდებოდა, ყოველთვის მას მასხარად იგდებ-დნენ. ქართული სუფრის ტრადიცია, სადაც ერთმანეთს ენაცვლებოდა სად-ლეგრძელო, სიმღერა, ცეკვა, ლექსი, აგრეთვე, სუფრაზე რამდენიმე სასმისის არსებობა (ჩამოტარება), სიმთვრალეს გამორიცხავდა. არ არსებობდა ღვინის დაძალების წესიც. XVII საუკუნის ფრანგი მოგზაური *ჟან შარდენი* წერდა: „ერთ-ერთი ქართველი მარწმუნებდა, – „ათას კაცზე, ერთი ლოთი თუ შეგ ხვდება, ისიც ნაცემი და სასაცილოდ ავდბული არისო“; „კახეთში ბევრ ღვინოს აყენებენ, ბევრსაც სვამენ, მაგრამ არ თვრებიან“.

მეფე-პოეტის მხატვრული ნაწარმოებიდან ირკვევა, რომ ქართველებში **გადამეტებული გლოვა, თავიდანვე არ ყოფილა ტრადიცია და ის ზნედ ერთ დროს დადბულა**: „მოტიროლობა, გლოვის წესი, ზარი, ახა ზნედ დაიღო, // უსარგებლო მკვდრის და ცოცხლის ვინ ძმა იძმო, ან და იღო, // ერთმანეთის წაბაძვითა დაწედა, ხიდად გაიღო, // წლაძდინ ვინ ხორცი არ სჭამო, ბძანე წინა ვიდგა ი ღო?“ (გვ. 553, სტრ. 16). ამრიგად, ხაზგასმულია ქართველთა ერთმანეთის წამბაძველური ხასიათი, რისგანაც, სხვათა შორის, ჩვენი საზო-გადოებაც არაა თავისუფალი. მას არც ის მოსწონს, რომ მიცვალებულის პატრონები მთელი წლის განმავლობაში ხორცს არ ჭამდნენ. ძალიან შეზღუ-ღული იყო მიცვალებულის ტრაპეზი. ტრაპეზს უშლიდნენ მხოლოდ შორი სოფლიდან მოსულ ნათესავებს. სამი (შემდეგ კი შვიდი) შესანდობრის შემ-დეგ მალევე წამოიშლებოდნენ. ზნეობრივი ნორმა იყო ისიც, რომ შესანდობ-რის შემდეგ სასმისი ბოლომდე არ უნდა დაეცალათ. სამეგრელოში გადამეტე-ბული გლოვის შესახებ *ჟან შარდენი* მიუთითებდა: „ეს არის სასოწარკვეთი-ლების გლოვა. თუ ქალს ქმარი ან ახლობელი მოუკვდა, შემოიხვევს ტანსაც-მელს, შიშვლდება წელაძდე, იგლეჯს თმებს, ფრჩხილებით იკაწრავს სხეულს და სახეს, იცემს გულმკერდში, კივის, ღრიალებს, კბილებს აკრაჭუნებს, ცოფდება, შმაგდება და ბორგავს უკიდურეს სასოწარკვეთილებამდე მისული. მამაკაცებიც ასევე ბარბაროსულად ამუღავნებენ თავიანთ მწუხარებას, იგლე-

ჯენ ტანსაცმელს, იპარსავენ თმებს და მჯილს იცემენ მკერდში“.¹⁴ ამრიგად, ფრანგი მოგზაურისათვის გლოვის აღნიშნული ტრადიცია მიუღებელია, რაც ამკარად ჩანს მისი შეფასების იმ ერთი სიტყვიდან, რომელიც ზემოხსენებულ ტექსტშია – ის მას ბარბაროსობას უწოდებს. კიდევ ერთი: მის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია ზოგჯერ არარეალურია. მაგალითად, მას აღნიშნული აქვს, რომ სამეგრელოში მიცვალებულს მეორმოცე დღეს ასაფლავებენ.

ზნეობრივი ადამიანის იდეალად მიაჩნდა არჩილს ენების მცოდნე და განათლებული ადამიანი: „ენა და წიგნი რამდენი ვინც იცის, ესეც იმდენად // ჩავაგლოთ თვითო ზნეობად, სხვის ქვეყნის ამბავ მოსმენად“ (გვ. 555, სტრ. 31). ზნეობრიობის კატეგორიაში გადის აგრეთვე „გარდმოვლით ხუმრობის ადვილ შეტყობა“ და „წყენისა არას დატყობა“. მისივე აღნიშვნით, ადამიანი არა მხოლოდ „თავის-გუნების კაცს გარდა“, ბევრ სხვასაც უნდა უწყობდეს ხასიათს და თუ „ის ვერ მოგვეების, შენ მიჰყევ, მობრიყობს, რევს ამყობა“ (გვ. 556, სტრ. 34). დადებით ზნეთა შორის მეფე-პოეტი ასახელებს საილუმლოს შენახვის უნარს („კარგკაცობა შენახვა ყოვლისა ხოშიადისა“), მატყუარა ადამიანისათვის ყურის არ დაგდება, ენატანიაობა. კარგ ზნეთა შორის მიიჩნევს შრომისმოყვარეობას: „მუშაობაც კარგი ზნეა, ზედ-ძღვომობა და სარქრობა, // ბარვა, წიდნვა, ზენა და თესვა მის-მის დრობა, // კაცს შემატს და გაახარებს მოსავლის ბეგრის მოსწრობა. // ვის მუშა ჰყავსთ, თვითონ შვრება, ურევია არ ზაქრობა“ (გარყვნილება – რ. თ.) (გვ. 557, სტრ. 40).

არჩილი ფეოდალისა და მისი ხელქვეითის ურთიერთობის დაკანონებულ ზნესაც აღნიშნავს, რაც შემდეგი სიტყვებით აქვს გადმოცემული: „ბატონის დარბაზის კარი რავინდ რომ მაღალი იყოს, // თავმოხრით უნდა შევიდეს, არც ლაჯში თავი გაიყოს; // უმცროსის კაცის უფროსმან ხელი საჭმელზედ წაიყოს, // მეფისგან მონაკითხავი ამხანაგებსა გაუყოს“ (გვ. 557, სტრ. 42). ამრიგად, ზნეობრივი ნორმა იყო უფროსის მიერ უმცროსის დაპურება და „მონაკითხავის“ ამხანაგებისათვის მიცემა. ტრადიცია იყო უმცროსის უფროსისადმი მოწიწება და პატივისცემა: „უმცროსმან კაცმან უფროსი არ უნდა დაიწვიოსო, // ადგეს სჯობს, ისრე მჯდომელმან ქვემოთ დაიწვიოსო, // საჩოქეთ რა შეიყარნენ, უწინ მან წაიწვიოსო, // არცა უხამსად დამდაბლდეს, არც ბეწვად აიწვიოსო“ (გვ. 558, სტრ. 44).

¹⁴ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში. ცნობები საქართველოს შესახებ. ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა. თბ. 1975, გვ. 201.

ამკარაა, რომ გვიან შუა საუკუნეებში ქართლ-კახეთის პრივილეგირებულ ფენაში სპარსული ზნეობრივი ნორმები ვრცელდებოდა. აი, რას წერდა XVII საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში ნამყოფი ჟან შარდენი: „შაჰ-ნავაზ-ხანი მოითხოვს მასთან პირველად მიახლოებისას ისეთივე წესით მიესალმონ, როგორც სპარსეთის ხელმწიფეს: მისგან ორი თუ სამი ნაბიჯის დაშორებით მუხლს იდრეკენ და ზედიზედ სამჯერ თავსა ხრიან მიწამდე ... მთავარს მივესალმე სამჯერ თავის დაკვირით, მუხლი კი არ მომიდრეკია“.¹⁵ სპარსელები სხვა სფეროებშიც მოითხოვდნენ არსებული ტრადიციების შეცვლას. იგივე შარდენი იმასაც აღნიშნავდა, რომ „მას აქეთ, რაც ქართველები სპარსეთს დაემორჩილნენ, აქაურ ქალებს მამაკაცებთან ყოფნა ეკრძალებათ, მაგრამ ეს აკრძალვა მხოლოდ ქალაქებში მოქმედებს, რადგანაც სოფლებში და იმ ადგილებში, სადაც სრულებით არ არიან მამაკაცები, ქალები ჩადრის გარეშე დადიან, სრულიად თავისუფლად ხვდებიან და ელაპარაკებიან მამაკაცებს“.¹⁶

ტრადიცია არ იყო სოციალურად და ასაკობრივად ორი თანაბარი ადამიანის მიერ მესამის მიწვევის შემთხვევაში, ეს უკანასკნელი მათ შუაში რომ დამჯდარიყო: „ორმან ტოლმან ამხანაგმან დაიწვიოს რა მესამე, // ორთავ თავს არ გარდუარო და ჩაუჯე შუა სამე, // ეს შენ კარგად ჩამოგართონ და იმათაც ორთავ ამე, // უდროვოდ და უაღაგოდ ნურც იმღერი, ნურც ისამე!“ (გვ. 558, სტრ. 45). მოყვანილი სტრიქონებიდან კარგად ჩანს, რომ საქართველოში სიმღერას და ცეკვასაც თავისი დრო და რიგი ჰქონდა.

საქართველოში ჯდომისა და დგომის გარკვეული ტრადიცია არსებობდა – მიუღებელი იყო ადამიანს ჯდომისას ფეხი ფეხზე გადაედო, ადგომისას ხელით დაბჯენა და საზოგადოებაში ჯოხის მხარზე გადადება: „ჯდომაში ფერხი გარეთი ზეთ არ უნდა დაიდო, // პირში რა გედვას, ნუ უბნობ, სიტყვის აღვირი აილო; // მეორემ სიტყვა აცალე, თუ არ გონდეს ლუკმა წაიგდო, // ხელს ნუ დაიბჯენ, ადგე რა, იქ ჯოხი მხარს არ გაიდო“ (გვ. 558, სტრ. 46). შუა საუკუნეებში ქართველებისათვის მიუღებელი იყო ჯდომისას კედლისათვის ზურგის მიყულება, თავის უკიდურესად დახრა, სკამზე ნახევრად ჯდომა, ცხვირის გამოჩინება: „წინ ჯდომით, უკან უკუხრით ზურგს ნუ მიპყულებ კედელსა, // ნურც თავს დაჰკიდებ, არ გვანდე თვალნაკლებს ოქრომჭედელსა, // ცალს თეძოზედან არ დაჯდე, რად ეჭვ ძნელს მოსადებელსა. //

¹⁵ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 328.

¹⁶ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 344.

ცხვირის გამოკრენა არ წავცდეს, ნუ ეძებ კბილის საჩრჩნელს“ (გვ. 558, სტრ. 47). წესი იყო ჩამოსართმევად გამოწვდილი ხელისათვის ორი ხელით ჩამორთმევა. მიუღებელი იყო საზოგადოებაში სასმელის „აწრუწუნებით“ დალევა, თხილის კბილებით დამტკრევა („ვინ კბილებითა ბატონთან თხილს ამსხვრევს, აღაწუნებს“), უფროს ადამიანთან ჯდომისას გადაყუდება, ზეზე ღვომისას ფეხის მოკაკვა, ბოძზე ხელის შემოხვევა, ხმამაღლა სიცილი, ჯოხზე „ჩამოყუდება“, ხელ-ფეხის „ათამაშება“, მუღმივად უღვაშის გადაგრეხა... მკითხველს პოეტი მოუწოდებს, რომ „თუ ვინ ასრე არა ზრდილობს, მაშ იქნება სვანი ყულო“ (ე. ი. უბირი). არჩილი ასეთ „უგუნურების“ ცემითა და საუბრით, ბაასით აღზრდის აუცილებლობაზე მიუთითებს: „თუ არ დაშლით, მოწვრთნა გიჯობს ჯოხითა და ვინდა ბაქით“.

არჩილი თავისი ეპოქის – ფეოდალური საზოგადოების – შვილი იყო და, ბუნებრივია, მთელი რიგი ზნეობრივი ნორმები ბატონისა და გლეხის ურთიერთობას ეხება. აი, ერთი მაგალითი: „ოდეს ბატონი ბრძანებდეს სიტყვასა რასმე ქართულსა, // მოკლეს თუ გრძელსა ამბავსა, ერთმანერთხედაც წართულსა, // ნუ ლაპარაკობ, დაჩუმიდი, ნუ ჰვევხარ კაცსა ქურთულსა! // მწვედ გაეწყობა მეფენი ზნეკეთილს, ასრე მორთულსა“ (გვ. 560, სტრ. 58); „მეფეს ცხენით სერნობაზედ მარტო იქით ნუ მოუვლი, // საითაც რომ კარგი რამ ჩნდეს, და ნურც წინა გარდაუვლი, // ნურც ცხენის თავს დაუსწორებ, ნურც სწორად წინათ უვლი, // ჯარისკენაც ნუ მოჰყვები, რასა ქვიან მასთან შუღლი“ (გვ. 561, სტრ. 61).

ჯერ კიდევ ადრე შუა საუკუნეებიდან ქართული ხასიათისათვის ნიშანდობლივი იყო წვეულების, ლხინის გამართვა, ქონების გაცემა, სხვათათვის მიცემა, ვაჟკაცობა. საამისოდ შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ გახსენებაც კი საკმარისია. არჩილისთვისაც ეს ზნეობრივი ნორმები შესაქებია: „ჭურადობა და გაცემა, მამაცობა ყველას სჯობს“.

მეფე-პოეტისათვის ზნეკეთილობისათვის უმთავარესია განათლება/სიბრძნე და ქრისტიანული მორალის ცოდნა: „სიბრძნე არის სამუდამო, სიკვდილამდინ ვერ გააგდებ“; „სიბრძნე ის უფრო მტკიცეა, ვის ოსტატი ჰყავს, ასწავლის“; „სამღვთო საქმის უმეცარი ბევრს ავს საქმეს წაადგება, // ეშმაკს ვერსა ვერ შეუტყობს, რა საცთომლად შეადგება, // მერმე მისად საპასუხოდ კარს მღვთის რისხვა მიადგება, // შერცხვება და წა-ცა-წყმდება, ველარასდროს აუღვება“ (გვ. 564, სტრ. 80); „თუ ოსტატი ვერ იშოოს, ხელთა იგდოს სამღთო წიგნი, // უნდა ბევრჯელ წაიკითხოს, შეუიღეს შიგან შიგნი, //

ღირღლოვანი, ღრმად მეტყველი ეცადო, რომ სულ შეივნი, // მაშინ სიბრძნის გზა და კვალი უსათუოდ მალ გაივნი“ (გვ. 565, სტრ. 84). „სამლო წიგნის“ ცოდნა მშობარას მხნეობას მისცემს, მხდალს გაამამაცებს, ანჩხლს დაატკობს, სულელ და უვიც კაცებს „განსწავლის“, ბრძენს კიდეც უფრო სიბრძნეს შემატებს...

ქრისტიანობიდან მომდინარე ზნეობრივი ტრადიცია იყო ლოცვისას, წმინდანთა ხსენებისას, ეკლესიის სიახლოვის გავლისას ქუდის მოხდა. ეს ტრადიცია დღემდეა შემორჩენილი: „სვანი მიხრობელები ახლაც წმინდანთა და, მათ შორის, თამარ მეფის ხსენებისას, ქუდს იხდიან და ფეხზე დგებიან“.¹⁷

მეფე-პოეტის მიზანი იყო ქართველი ხალხის საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული ზნეობრივი ნორმების შენარჩუნება. ეს აზრი პირდაპირ აქვს გაცხადებული 43-სტროფში: „*ნუ მომიწყინებ, მსმენელო, მოხსენებითა აძღენით, // არ მინდა იყვნეთ ზნეობის ავსაქციელად წახდენით, // წავლა, წამოვლა, ზე ღოგმა, ადგომა მოხდენით, // მენუზლეობაც (საჭმლის გავ ზავან – რ. თ.) ვარვისობს, თან უკლებ სხვისაც მოდენით*“ (გვ. 557-558).

კითხვა იმის: რატომ დასჭირდა მეფე-პოეტ არჩილს ქართველი ხალხისათვის შეეხსენებინა ის ზნეობრივი ნორმები, რომელიც ქართულ საზოგადოებაში საუკუნეების განმავლობაში იყო ჩამოყალიბებული და ტრადიციით ერთი თაობიდან მეორეს გადაეცემოდა? მანამ, სანამ ამ კითხვაზე პასუხს გავცემთ, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ პოეტის სიტყვით ქვეყანაში იმდენი ზნეობრივი ნორმა იყო, რამდენი წმიდა გიორგის ეკლესიაც არსებობდა: „*საქართველოში იტყვიან სამსსამოცდახუთსაო // ზნეობას, სხვას არ აგდებენ ქვეყნისას თუ არ მათსაო*“. ახლა პასუხი დასმულ კითხვაზე: გვიან შუა საუკუნეებში ქვეყნის დაშლას მოჰყვა მთელი რიგი ნეგატიური მოვლენები, მათ შორის, ზნეობრივი ნორმების სფეროშიც. ამიტომ არჩილმა საჭიროდ მიიჩნია თანამედროვეებისათვის მათი შეხსენება და იმის იმედსაც იტოვებდა, რომ მისი „საქართველოს ზნეობანი“ ყველასათვის „მსწავლელის“ როლს შეასრულებს: „*ბევრი კაცი იმიზეზებს: არა მყონდა მოძლეელიო, // ზნეობა რამ დამესწავლა ხარისხ-ხარისხ აძვლეელიო, // ახლა რაღა პასუხი ვაქვსო, აი თქვენი მსწავლეელიო! // ვინ არ იწვრთნა, მალმც მოჰკვდები, ნუ ხარ ხანის წაძვლეელიო*“ (გვ. 568, სტრ. 103).

ქრისტიანული ზნეობრივი ნორმების დიდი ჩამონათვალი აქვს *იოანე*

¹⁷ რ. გუჯეჯიანი. ისტორიის რეპრეზენტაციის ეთნოლოგიური ასპექტები. თბ. 2017, გვ. 23.

ბაგრატიონს ისეთ მნიშვნელოვან ნაწარმოებში, როგორცაა „კალმასობა“. იოანე ბაგრატიონმა ამ ზნეობრივი ნორმების საზოგადოებისათვის შეხსენება აუცილებლობად იმიტომ მიიჩნია, რომ საზოგადოებაში მას ერთგვარად საფუძველი ჰქონდა შერყეული, კონკრეტულად კი, როცა გაარკვია, რომ სოფელ *საღოლაშენში* თავადის – მინბაშ ამირეჯიბის ვაჟებს „მომგლეღი“ (ზნეობრივი ნორმების მასწავლებელი) არ ჰყავდათ. თუმცა, ვიდრე ქრისტიანული მორალისა და ზნეობის იოანე ბაგრატიონისეულ ჩამონათვალს შეგვხვები, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს შემდეგი: „კალმასობის“ ავტორს კარგად ესმოდა, რომ ყველა ქვეყანას/ხალხს თავისი „ყოფა-ქცევა“ გააჩნდა. ფალავანდიანთ ელიაზართან საუბრისას იოანე ხელაშვილი ელიაზარს მიუთითებს, რომ უცხო ქვეყანაში დესპანად/ელჩად წასულმა კაცმა აუცილებლად უნდა იცოდეს „იქაური ყოფა-ქცევა“, ენები და „დეოგრაფია“. როგორც ირკვევა, დესპანად გამზადებულმა ელიაზარ ფალავანდიშვილმა არც ერთი იცოდა, არც მეორე და არც მესამე. ამ თვალსაზრისით ქვეყანაში სავალალო ვითარება იყო: „ელიაზარ: თვალიც დაგვიდგება: სხვამ ვინ იცის ჩვენში, რომ მე ვიცოდე? და თუ მაგას მიხედა ჩვენმა ბატონმა, ელჩს ვეღარსად გაგზავნის“.¹⁸ იქვე ის დესპანის აუცილებელ თვისებებზედაც მიუთითებს: „პირველად უნდა იყოს მტკიცე თავისსა სარწმუნობასა ზედა და ფიცსა; მეორე – უნდა იყოს ერთგული მამულისა და მეპატრონისა თვისისა; მესამე – არ იყოს ანგარი და ქრთამისმოყვარე; ხოლო მეოთხე – სწავლული და ჭკვიანი და მდიდარი, რომ სხვის ხელს არ შესთხოვდეს“.¹⁹ იოანე ბაგრატიონის ამ შეგონებას აქტუალობა დღესაც არ დაუკარგავს. ყველა ელჩის ზნეობრივი ნორმები აღნიშნულ ჩამონათვალს უნდა აკმაყოფილებდეს.

იოანე ბაგრატიონის მიხედვით ზნეობრივი ადამიანი უნდა იყოს: მართლმადიდებელი; გააჩნდეს სიყვარული, პირველ რიგში კი, მშობლებისა; არ უნდა ჩაიდინოს ბოროტება; უნდა ერთგულებდეს მეფეს (ანუ სახელმწიფოს), მამულს (ანუ სამშობლოს) და სჯულსა (სარწმუნობას); უნდა შეეძლოს განჭვრიტოს დაწყებული საქმე რას მოიტანს („სჭვრეტდე დასასრულსა საქმისას“); უნდა შეეძლოს კეთილისმყოფელის სიყვარული და „მოძულეთა თქვენთა ულოცვიდეთ“; ადამიანმა ყველაფერი არ უნდა თქვას, რაც იცის („ნუ ყოველსა იტყვი, რა, ცა იცი, ანუ გაგეგონოს, არამედ თვისსა დროსა და უამსა ზედა“); ადამიანი არ უნდა შეეგებას ისეთ საქმეს, რის გაკეთებაც არ

¹⁸ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 32.

¹⁹ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 33.

შეუძლია; ადამიანი უნდა იყოს მომთმენი, მოკრძალებული; არ უნდა შურდეს არავისი; არ შეიძლება ცილის დაწამება; არ უნდა დააბეზლო არავინ, „გარდა სჯულისა, მამულისა და მეფისა მუხანათისა კიდე“; ადამიანმა „უჯეროდ“ არ უნდა ჭამოს, იმდენი არ უნდა დალიოს, რომ დაითვრეს („უჯეროდ ნურას სჭამ და ბევრს სამთვრალოს სასძელს ერიდე, ვითარცა საწამლავს“); ადამიანი უნდა იყოს მშვიდი და არა თავხედი; უფრო მეტად უნდა მღუძარე იყოს, „ვიდრე მოუბარ“ („ოდეს იწყოს ვინმე უბნობად, მაშინ შენ სდუმებ“); არ უნდა იყოს მკვეხარა („მოქადული“), ამაყი, ამპარტავანი („ზვაგი“), პირმოთნე, ქურდი („ნურარაი ვსურინ სხვისა და უფრორე ნუ იპარავ“); რის გაკეთებაც არ შეგეძლოს, არავის დაპირდე მის შესრულებას და „რადიცა აღსთქვა, აღასრულე“; უნდა იყო მხნე და შრომისმოყვარე და „მცონარება (სიზარმაცე – რ. თ.) არს დასაბამი ყოვლისა უბედურებისაი“; აუცილებელია სწავლა („ვიყვარდეს სწავლა და, უკეთუ არას ისწავლი, დიდის კაცის შვილს უსწავლელს ფილასოფონსი ოქროს ვირს უძახიან“); დიდი უბედურების დროს ადამიანი ძალიან არ უნდა შესწუხდეს, ბედნიერების დროს კი არ უნდა მოუძღურდეს; „იყავ კეთილმიდრეკილ და მოწყალე“; „დავრდომილთა შეეწიე, უკეთუ შეგეძლოს“; „თუ შეგაწუხოს ვინმე, მიუტევე მას“; „ვინცა დაგპატიოს, მადლობა ჰკადრე და შენც მიიწვიე“; „შეწუხებულთა ნუგეში ეც“; არავინ არ უნდა გბუღდეს და ყველასადმი კეთილისმსურველი უნდა იყო.²⁰

„კალმასობიდან“ ირკვევა, რომ ქართლში სუფრაჯი (სუფრის ზედამხედველი) საჭმლის დარიგებისას პირველად თვითონ დაისხამდა და მერე სხვებს მიართმევდა. გმობდნენ ნაყროვანებას („უწესოდ სიმაძღრესა“). საქართველოში გლენსაც და დიდებულსაც ჰქონდა საგზაო, საშინაო და გამოსასვლელი/სასტუმრო ტანისამოსი: „იოანე მცნობი ამისა, მივალს მისთვის გამზადებულსა შინა, განიხდის საგზაოსა ტანისამოსსა, შთაიკვამს სხვასა და ესრეთ წარვალს მიტროპოლიტთან“.²¹ როდესაც იოანე ხელაშვილთან „დაბებკულად“ მოსილი მღვდელი მივა, ის ბოდიშს მოუხდის, რომ „სამუშაო ტანისამოსით“ ეახლა. მიტროპოლიტს მხოლოდ ხელზე ეამბორებოდნენ. უნდა აღინიშნოს, რომ მეფეს დიდებულები მუხლზე ეამბორებოდნენ. როდესაც თეიმურაზ მეორე ირანიდან სამშობლოში დაბრუნდა, „მოვიდნენ ქართველთა დარბაისელნი, მიესალმნეს მუხლს კოცნით და ეგრეთვე კახთ დარბაისელნი“.²²

²⁰ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 41-44.

²¹ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 46-47.

²² პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 157.

ფეოდალური საზოგადოებისათვის კანონი იყო – დიდებული დიდებულზე უნდა დაქორწინებულყო, გლეხი – გლეხზე. მაგრამ, როგორც ირკვევა, დარღვევებიც ხდებოდა. „კალმასობაში“ ამის ერთი ფაქტიცაა დადასტურებული: „მაჩაბელი: ჩემი უფროსი შვილი ჩემ უნებურად გლეხის ქალს ირთავს. და ეს არის, კაცი მომივიდა, რომ თუ არას უშველით, ამ კვირას ჯვარს დაიწერსო. და ამ სიბერის დროს ამ სირცხვილში მავდებს. იოანე: რატომ თავადის ქალზედ არავისზედ რთავთ? მაჩაბელი: რამდენი გამოურჩიე, მაგრამ ის ქალი შეჰყვარებია. იოანე: სიყვარულს ბევრი რამ შეუძლიან, მაგრამ შვილს კი არ უჯობს თავის დედამის ურჩობა, ამისთვის – სულითაც მავნებელ ექმნების და ხორციითაც“.²³ ნაწარმოებიდან ჩანს, რომ „ახლანდელი შვილნი არ არიან ძორჩილ თვისთა მშობელთა“. როგორც ჩანს, ეს ყველა ეპოქისათვის დამახასიათებელი მოვლენა იყო. მოყვანილი ციტატა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს – სოციალურად დიფერენცირებული ფეოდალური საზოგადოების წარმომადგენლისათვის თუ წარმოუდგენელი იყო დაბალი ფენის ადამიანზე დაქორწინება, ამას ოფიციალური მართლმადიდებელი ეკლესია არ კრძალავდა, – თავადი თუ გლეხის ქალზე ჯვარისწერას გადაწყვეტდა, ის ამ სურვილს დააკმაყოფილებდა.

საქართველოში ტრადიცია იყო სამგლოვიარო ტანისამოსით შემოსვა. როდესაც იოანე ხელაშვილი თელავში სასულიერო სასწავლებლის რექტორს ეწვია, აღმოჩნდა, რომ ეს უკანასკნელი ძაძით იყო შემოსილი. იოანეს კითხვაზე: „ძაძ რასთვის გაცვიათ, ვინ გარდაცვალებიათ?“, გაირკვა, რომ რექტორს მეუღლე ჰყავდა გარდაცვლილი. ასე რომ, მწუხარებისას საქართველოში სამგლოვიარო სამოსით არა მხოლოდ ქალები, არამედ კაცებიც იმოსებოდნენ.

ჩაცმა-დახურვის თავისი წესი ჰქონდა ეკლესიაში სალოცავად მიმსვლელთ: „ჩემი ისე იმ სახით შემოსვლა ეკლესიაში რად იუცხოვე და ან რად აპირებდი ქადაგებაში ჩემს შეურაცხებას, და ან კენინას რად ამხილ თავდაუბურველობა? იოანე: რადგან მონაზონების სახე გმოსიათ, მეუცხოვა თქვენი იმ სახით შემოსვლა ეკლესიასა შინა, რომელ მეფეთათვისცა მაღალი საქმე იყო, კენინასიც თავშიშვლობა და მარაოს ქნევა ეკლესიაში. პირველი ნახვა იყო, რომ ქართველთ დედანი დია კრძალულნი არიან ლოცვა-წირვაზედ, რომ ჩადრით იბურვენ სახეთა და სულ მეტანიით და გულში ცემით დაასრულებენ თვისსა ლოცვასა, და ამისთვის ვიკადნიერე, რომე სხვანიც არ

²³ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 53-54.

შეუდგნენ იმ კვალსა და არ განუგრილდეთ გული ლოცვა-წირვისათვის“.²⁴

„კალმასობიდან“ ირკვევა, რომ XIX საუკუნის დასაწყისში ვერცხლის-მოყვარე ბევრი სამღვდლო ყოფილა საქართველოში, რომლებიც ნათლობისა და ჯვარისწერის დროს გადასახადს ახდევინებდნენ, ზოგჯერ კი მექორწინეებს ნეფე-დედოფლისათვის ხალიჩა უნდა გაეშალათ, რომელიც, ასევე, მღვდელს მიჰქონდა. გარდაცვლილის ოჯახსაც ფულს ახდევინებდნენ. გადასახადს იხდიდნენ სახლის კუროთხვევის დროსაც: „ზურაბა: მე ძნელად სადმე ვიპოვნე სამღვდლოს, რომ თეთრი არ უყვარდეს. ბოდბელი: როგორ? ზურაბა: ასე, რომ მონათვლენ ვისმე, იმ ყმაწვილის ნათლიას ან დედამამს გამოართმევენ მოსანათლავს; დააქორწინებენ ვისმეს, საყდრის კარსაც დაუკეტენ, ვინემ არას მისცემენ, და ჯვარის-საწერსაც გადაახდევინებენ; იმსაც არ დასჯერდებიან, ხალიჩა და ფარჩაც უნდა გაუშალონ მექორწინეთ, რათა ისიც იმათ წაიღონ; მოკვდება ვინმე, სასაფლაოს ფასს, საიმტვერიოს, საწირავს, კიდევ წლის შაბათის საწირავს და პანაშვილისას გამოართმევენ; სახლის გასანათლავს, საშობაოს, იმსაც გამოართმევენ. აგრეთვე ნიშანს ეძახიან, კარგი ცხენი ჰყავს ან კარგი თოფ-იარაღი აქვთ, მასაცა წაიღებენ და ტაბლას ხომ, ასეც მივიდეს სასაფლაოზედ, ერთს ლუკმას გლახაკსაც არ დაუდებენ წილს. ამასთან ქვეშაეებს, ტანისამოსსაც მკიდრისას მთლად წაიღებენ. ესრეთ დაანელებენ ერთს ოჯახს და სხვა საკანონოები რაღა მოვახსენო საზოგადოდ. ბოდბელი: ასე სწერს მოციქული სამღვდლოსათვის: უკეთუ ჩვენ სულიერი დავთესეთ, რა არს თქვენგან, თუ ხორციელი მოვიძკოთ ჩვენ! ზურაბა: ჭეშმარიტად ბძანებთ, მაგრამ ამ საბრალო ბერმა სადაც რა ქადაგება ანუ სწავლა დათესა, მოძკის მაგიერ ჯოხი, ბუშტი, წვერის გლეჯა და ანაფორის დახვევის მეტი ვერა მოიძკო რა; არ ვიცი, კარგი ქადაგებისათვის რას მოიძკის“.²⁵

სამღვდელოებას შორის ქრისტიანული ზნეობიდან გადახრა როსტომ მეფის დროსაც მომხდარა. ამის შესახებ ბერი ეგნატაშვილი გვაუწყებს: „და ამისა ჟამსა შინა არა იყო ზრუნვა სულიერი ერისკაცთა შორის, არამედ იყვნეს ფუფუნეულ და ჭორცთ-მოყუარე, რამეთუ თვით სამღვდელონიცა და მღვდელთმთავარნიცა და მიდრკეს კეთილისაგან და აღერივნეს ერთა თანა, გოდებისაებრ იერემიას, რამეთუ იყვნეს მოყუარე ღ ნისა და ზმისა და შუები-სა და განცხრომისა, უმღერდნენ ურთიერთას სიძვა-მრუშობასა და მეძაობას. ამას შინა მოუძღურდა სჯული და განირყუნა წესი ეკლესიისა, რამეთუ არ-

²⁴ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 106.

²⁵ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 183.

ღარა ეძიებდეს სულიერსა საქმესა, არამედ კორცთათვის ზრუნვიდნენ ყოველნივე“.²⁶

უცხო, კონკრეტულად სპარსული, ქცევის წესები დანერგილა აღმოსავლეთ საქართველოში იმ დროს, როდესაც ქვეყანას ქრისტიანი მეფეები აღარ განაგებდნენ. ამის შესახებ პაპუნა ორბელიანიც მოგვითხრობს: „მეფემან კეთილმორწმუნემან და პატრიარქმა, სათნოებისა საფუძველმან, იხებეს და სურვილითა მოიძიეს სჯულნი ქრისტესნი და სიმართლით და ღმრთის მსახურებით წეს-ქცეულეზანი ქართლისანი. კარგა ზანს გამოველო, რომ ქართლს ქრისტიანი მეფე აღარ სჯდომოდა. აგარიანნი პყრობდნენ მრავალ ჟამ. ამის მიზეზით მრავალრიგად მართლმადიდებლობის რიგი შეცვლილიყო, რომელნიმე ნათესაობისა აღრევითა, რომელნიმე მრუშებისა მიზეზით წმიდასა სახარებაზე წინააღმდეგომ ეწებოდეს, რომელნიმე სამღუდელოთა დასთა თვისი ქცევა და ეკლესიის რიგი შეეშალათ, სხვაცა რაიმე ამგვარი საქმით მრავალრიგად კლებულ ქმნილ იყვნეს მყოფნი ქართლისანი. ... შემოკრბეს ქართლისა და კახეთის ეპისკოპოსნი ანუ სამღვდელონი დასნი სრულად, დაბძანდა მეფე ერეკლე ... განარჩივეს და აღმოფხვრეს ყოველივე უწესოდ ქცევანი...“.²⁷

ანალოგიური ინფორმაცია აქვს სამეგრელოს შესახებ XVII საუკუნის მოგზაურს ჟან შარდენს, როდესაც ის მიცვალებულის დატირების წესის შესახებ საუბრობს: „მისი (მიცვალებულის – რ. თ.) მეგობრებისათვის, მეზობლებისა და ყველა იმათთვის, ვინც სატირალში მოვიდა, აწყობენ სუფრას. ქალები კაცებისაგან განცალკევებით ჭამენ. ეპისკოპოსი წირავს და ამით ყოველივე იმის მისაკუთრების უფლებას იძენს, რაც მიცვალებულს პირადად ეკუთვნოდა, როგორც მისი ცხენი, ტანსაცმელი, იარაღი, ვერცხლელული – თუ იგი გააჩნდა – და სხვა ამგვარი ნივთები. სამკლოვიარო ცერემონიალი ახადგურებს მეგრელის ოჯახს. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ვალდებულად თვლიან თავს დიდი ბრწყინვალეობით მოაწყონ იგი. ეპისკოპოსი სულის შესანდობარს წირავს ძალდატანებით იმ სარგებლის გამო, რომელსაც ის ამისათვის ღებულობს“.²⁸ შეიძლება გვეფიქრა, რომ კათოლიკე ჟან შარდენს ზედმეტად ნეგატიურური დამოკიდებულება ჰქონდა მართლმადიდებელი სამღვდელოების მიმართ, მაგრამ რა ვუყოთ იმ ფაქტს, რომ ასევე კრიტიკულად იყო მათ მიმართ განწყობილი იოანე ბაგრატიონი? რაც შეეხება ფრანგი მოგზაურის იმ

²⁶ ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959, გვ. 425.

²⁷ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 154-155.

²⁸ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 202.

ინფორმაციას, რომ ჭირის სუფრაზე დედაკაცები და მამაკაცები ცალ-ცალკე ჯდებოდნენ, ეს უძველესი ქართული ტრადიცია იყო. საამისოდ *აიკობ ხუცესის* „შუშანიკის წამება“ შეიძლება გავიხსენოთ, როდესაც შუშანიკს ჯოჯიკი და ჯოჯიკის ცოლი პურის ჭამას აიძულებდნენ, „*ჰრქუა მას წმინდამან შუშანიკ რისხვით: – ოდეს ყოფილ არს აქამოდღე, თუმცა მამათა და დედათა ერთად ეჭამა პური?*“. სხვათა შორის, ქალებისა და კაცების სუფრასთან ცალ-ცალკე დაჯდომა მხოლოდ ქართული ტრადიცია არ ყოფილა, მაგალითად, ასევე სხდებოდნენ ქალი და მამაკაცი მექორწილები ბიზანტიაში.²⁹

ეთნოგრაფიული მონაცემებით, წესი იყო, საქართველოში სტუმარს ძილის წინ ოჯახის დიასახლისი ფეხს ბანდა. ეს ტრადიცია „კალმასობაშიცაა“ ასახული. როდესაც მეკალმასე იოანე ხელაშვილი სოფელ ნორიოში *მასხარა ოთარიკას* ოჯახში აღმოჩნდება, ეს უკანასკნელი ძეულღეს მიმართავს: „*დედაკაცო, ფეხთ დაბანე იოანეს, რადგან რიგი არის სტუმართა*“.³⁰

„კალმასობაში“ იოანე ბაგრატიონი იოანე ბერს იმასაც ათქმევინებს, თუ როგორი თვისებები უნდა ჰქონდეს თანამდებობის პირს: „*ზაალ: კარგა თქვი და მითხარ: მდივანბევი ანუ მსაჯული ვითარი გვაში უნდა იყოს? იოანე: უნდა იყოს სარწმუნო კაცი და მამულის ერთგული; მეორე – დიდის კაცის შვილი, რომ არავისი ემინოდეს; მესამე – სწავლული, რომ უმეცრებით უსამართლო არა ქნას რა; მეოთხე – მდიდარი, რომ ქრთამმა არ მოატყუოს; მეხუთე – პირუთვნელი; მეექვსე – ჭკვიანი, მეშვიდე – არა ქრთამის მოყვარე, მერვე – საზოგადო გულისა, რომ თავის მონათესავეს, მეგობარს არ მიუდგეს და მხარეს არ დაიჭიროს სამართალი; მეცხრე – ღვთის მოყვარე*“.³¹

ნათქვამს მხოლოდ იმას დავსძენთ, რომ XIX საუკუნის დასაწყისში იოანე ბაგრატიონის მიერ თანამდებობის პირისათვის დამახასიათებელი ზნეობრივი ნორმები დღესაც აქტუალურია. როგორც ჩანს, ისევე როგორც დღეს, მაშინაც საქართველო ასეთი ზნეობრივი ადამიანების დეფიციტს განიცდიდა: „*ზაალ: ბერო, სულ სანთლით რომ იარო, მავისთანა კაცს ვერ იშოვნი ჩვენში!*“

იოანე ბაგრატიონი „კალმასობაში“ რამდენჯერმე ახსენებს სადღეგრძელოს. როდესაც ლორეში (სანაიანში) ერთ-ერთი მასპინძელი, კონკრეტულად კი თავადი *სოლომონ არღუთაშვილი-მხარგრძელი*, პირველ სადღეგრძელოს

²⁹ А. А Чекалова, В. П. Даркевич. Культура Византии. IV-XII вв. Быт и нравы. Прикладное искусство. М. 2010. გვ. 66.

³⁰ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 190.

³¹ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 229.

საზოგადოებისას შესთავაზებს, იოანე ხელაშვილი პასუხობს, რომ „ჯერ ასეა რიგი, ვინც მეპატრონე გყავს, მისი უნდა დავლით სადღეგრძელო და მერე საზოგადოებისა“.³² მოყვანილ ციტატას მხოლოდ იმას დავამატებთ, რომ „მეპატრონეში“ მეფე იგულისხმება. საქართველოში ნამდვილად ტრადიცია იყო იმისა, რომ პირველი სადღეგრძელო ნამდვილად მეფისა უნდა შეესვათ. მაგრამ, როდესაც „კალმასობა“ იწერებოდა, ქართველებს საკუთარი მეპატრონე/მეფე აღარ ჰყავდათ. მოკალმასე ბერს თანამოსაუბრე ახსენებს: „ახლა ჩვენა ვართ მეპატრონენი ჩვენის თავისა“. ასე რომ, იმდროინდელი ქართველები რუსეთის იმპერატორს საკუთარ მეპატრონე/მეფედ არ მიიჩნევდნენ.

„კალმასობაში“ ქართული ტრადიციების რღვევის შესახებაცაა საუბარი, პირველ რიგში კი, ზედაფენაში. იოანე ბაგრატიონი იოანე ხელაშვილის სიტყვით ღაღადებს, რომ „პირველი, რომ, როგორც რიგია, ისე ვერა იზრდებიან სწავლითა მეფის ძენიცა და თავადნიცა, ზოლო მეორე – რადგან აზიელთ ჩვეულება შემოსულა ამ ქვეყანაში, ისე ვიქცევით ჩვენ და ამისთვის, ვითარცა მათ შორის არს ძმათა შორის ამბობება და ურჩება, ვგრეთვე აქ მიუღიესთ“.³³ მოყვანილი ციტატა ერთ მნიშვნელოვან ფაქტსაც ადასტურებს – შუა საუკუნეების ქართველები აზიელებად არ მიიჩნევდნენ თავს, რომელთა ზნეობრივი ნორმებიც მიუღებლად მიაჩნდათ.

იოანე ბაგრატიონი ქართველთა ზოგად დახასიათებასაც იძლევა, რომელთა შორისაც ზნეობრივ ნორმებში ექცევა შემდეგი: „ქართველნი ჭირთა და ლხინთა შინა ერთი მეორისა შემწენი, მამაცობითა კარგნი და მტერთა შემმართებელნი, ... ზრდილობათა შინა კარგნი, სტუმართ-მოყვარენი და უცხოთა შემწენარებელნი, გარნა მცირედ ამყენი, მალ-განრისხებადნი, და ღალბნი, მოზმე-მოხუმარნი, და ერთი მეორესთან მიწვეულნი – უცხოდ გამცხრობნი, მგალობელ და მოძღერალნი; ამასთან უშურველნი, უკეთუ ვინმე ვისამე სთხოვდეს რასმე. ... მიმბაძვნი სხვათა ქვეყნისა კაცთა ყოფაქცევისა და ტანისამოსისა. თვისთა უფროსთა მალე უარმყოფელნი, ოღონდ თვით ირვოს რა მე; თვისთა უფროსთა მალე უარმყოფელნი გამორჩომისა გამო, და ამასთან მეშურენი და მბეზღებელნი ერთი მეორისა მეუფროსისადაც თვისისა, ჭორისა და ცუდ-მიმოთქმისა მოყვარენი, და ცუდის საქმისა ამყონი და თავხედნიცა“.³⁴ აღნიშნულს ჟან შარდენის სიტყვები უნდა დაუმატოთ: „ქარ-

³² იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 250.

³³ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 275.

³⁴ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, გვ. 554.

თველები თავაზიანნი და კაცთმოყვარენი, ამასთანავე დარბაისელნი და თავდაჭერილნი არიან. მათი ადამ-წესები გარშემო მცხოვრები ხალხების უმეტესობის ზნე-ჩვეულებათა ნარევს წარმოადგენს“.³⁵ იქვე ის ქართველთა ისეთ უარყოფით ზნეზე საუბრობს, როგორცაა შურისმაძიებლობა. **შურისმაძიებელ პიროვნებად ჟან შარდენი დიდ მოურავს ასახელებს.**

ისტორიული ვითარებიდან გამომდინარე უცხოთა გავლენა ფრიად ნეგატიური ყოფილა კახეთში, ხოლო იმერეთი ამ გავლენისაგან შორს იყო, თუმცა ზნეობრივი ნორმების დარღვევა აქ ჩასული კახელების გავლენით მომხდარა: „პირველად იმერელნი იყვნენ გულწრფელნი და ბატონის თვისისა ერთგულნი. და რაჟამს ჩავიდნენ კახნი იმერეთს, და იყოფოდეს მრავალჟამ მუნ. ხოლო კახნი ჩვეულებისამებრ იყვნენ ერთმანერთისა მშურენნი და მტერნი და მრავლის ზაკუსა და ჩხუბის მოქმედნი, ლაღნი და ამპარტავანნი, ტანთ-ჩაკმისა და სილამაზის გამოძიედნი და მოყუარენი, რამეთუ ესრეთცა იყო პირველითგან ჩვეულება მათი. და წაბაძეს მათ იმერელთაცა, ისწავეს კახთა წესი და კიდევაც გარდაამეტეს. მიერთგან დამკვლრდა იმართეს ჩხუბი და დაუნდობლობა“.³⁶ როგორც ჩანს, ტრადიციული ზნეობრივი ნორმებიდან მიქცევა უცხოთა გავლენით ყოველთვის ხდებოდა საქართველოში. მაგალითად შეიძლება 1843 წელს საქართველოში ნამყოფი მორიც ვაგნერიის სიტყვები მოვიყვანოთ: როცა ქართულ მოსახლეობას რუსებისაგან თავდახსნის „იმედი გაუცრუვდა და თანდათან შეაძმნია, თუ ვის მხარეზე იყო მეტი ძალა სპარსელებთან, თურქებთან და კავკასიის მთის ხალხებთან ბრძოლაში, შეეშვნენ სიძულვილს და შეურიგდნენ დამპყრობელს. ... მრავალრიცხოვანი ქართველი თავდაზნაურობა (წარჩინებულები) ... გახდა საკმაოდ მორჩილი, გამოეკიდა თანამდებობებს და ჯილდოებს და რუსეთის იმპერატორის ნაცვალს თავი დაუხარა, თუმცა პირფერობასა და ძღაბალ მლიქვნელობაში სომხებზე შორს არ წასულან. ... ტფილისში ცოტალა იყო წარჩინებულთა ოჯახი, რომლებიც ნათესაური კავშირით, ან აგრეთვე პირადი ინტერესებიდან გამომდინარე დამეგობრებული არ იყო დამპყრობელთან“.³⁷ რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ ზნეობრივ ცვლილებაზე ამახვილებდა ყურადღებას ვაჟა-ფშაველა ლექსში „ქებათა-ქება“: „დროება გამოიცვალა, // ზნეც შეეცვალა მელასა; //

³⁵ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 297.

³⁶ ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 436-437.

³⁷ მორიც ვაგნერი საქართველოს შესახებ. გერმანული ტექსტი თარგმნა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ვია გელაშვილმა. თბ. 2002, გვ. 37.

სხვადასხვა ფერი დაედვა // კაცსა და ცხოველს, ყველასა. // ძველმა უარ-
პყო ძველობა, // ცხვრის ზნე დასჩემდა ტურასა // და პირზე კლიტეც დაედ-
ვა // სახლის პატრონსა მურასა“.38 ვაჟა-ფშაველა მისი დროინდელი ადამი-
ანის, „კაცის“ გარდასახვასაც შეეხო ლექსში „ვინ არის კაცი?“. „კაცი ის
არის, ვინაცა // შესტრფის, შეჰხარის ღვინოსა // და ჰსახავს იდეალადა //
სალხინო სამიკიტნოსა. // კაცი ის არის, ვინაცა // არა კითხულობს გაზეთ-
სა, // წიგნისთვის შაურსა ზოგავს, // მეარღნეს აძლევს მანეთსა. // გადაამ-
ტერებს ერთმანეთს // ქართლსა, იმერეთს, კახეთსა, // საკუთარს ანბანს შე-
უღვერს // სამეგრელოს და სვანეთსა“.39 ვაჟას ეს სიტყვები თითქოს დღევან-
დელი საქართველოს შესახებაცაა დაწერილი.

საგარეო ფაქტორით გამოწვეულ ზნეობრივ დაცემას საქართველოში
ზნეობრივი გამოცოცხლებაც მოყვებოდა ხოლმე. იგივე მემატიანეს ასეთ პე-
რიოდად შაჰნავაზის მეფობის დრო მიანიჩა. მის დროს ქრისტიანულ ზნეობ-
რივ სწავლებას დიდი ყურადღება ექცეოდა, განსაკუთრებით – რაინდობასა
და „ყოველსავე სამამაცოსა ზნეობასა“.

ქართველები უცხო ყოფაქცევის/ზნის ადვილად მიმყოფნი ნამდვილად
რომ იყვნენ, ამის შესახებ ბერი ეგნატაშვილიც საუბრობს. ასეთი ცვლილება
მართლაც ხდებოდა ქართლში როსტომის მეფობისას: „და მას ჟამსა იყო
ქართლის წესმან და რიგმან გარდაცვალება, და ყოველთავე შეიყუარეს ანგა-
რება და სიძლიდრის-მოყუარება, ჯამბავირი და სოფლის მიცემა ყაენისაგან და
განმრავლდა ტანთ-ცმა ყიზილბაშურად“. „და აღაშენა სახლი ყიზილბაშური,
კეკელუცად და ტურფად ნაგები, შემოიღო მოფენილობა (იგულისხმება სახლე-
ბის ნოხებითა და ფარდაგებით მოფენა – რ. თ.), სმა-ჭამა, გამოჩუენება და
კეკელობა („სილამაზისა და კოხტაობის მოყვარულობა“ – რ. თ.). და მიიქ-
ცნენ სრულიად წესსა ზედა ყიზილბაშისას, და განმრავლდა სახლსა შინა
მისსა სიძვა და არა-წმინდება, ცოდვა იგი სოდომ-გომორული და მრუშაობა
დედათა თანა აღრევა“. „და იყვნენ დღითი-დღე სმასა და განცხრომასა შინა,
ხოლო სულისათვის არარას ზრუნვიდნენ: მოიყვანა მეჩანგენი და მუტრიბნი,
და აქებდნენ ქართველნი დარბაისელნი, და მათცა ეგრეთვე იყოლიეს მუტრიბ-
ნი და მრავალნი მკეკალნი და არღარა იყო სირცხვილი სიძვისა და მეძაობი-
სა“. „და ქართველთაცა ისწავეს სმა და ჭამა ყიზილბაშური და დიდად სირ-
ცხვილ უჩნდათ სერსა ზედა უფლაობა და არა-კეკელობა (ე. ი. „სირცხვი-

38 ვაჟა-ფშაველა. თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად. ტ. I. თბ. 1964, გვ. 323-324.

39 ვაჟა-ფშაველა. თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად. ტ. I, გვ. 305.

ლად მიაჩნდათ პურის ჭამის დროს დაეცვათ სიღარბისლქ“ – რ. თ.). და, რომელსაცა არა შეეძლო ამ წესის ქმნა და უღონო იყვნენ მონაგებთაგან, განყიდნეს მამაპაპათაგან დაგდებული მამული და აგარაკები და იცვემდნენ და სჭამდნენ და სმოდნენ და არარას ზრუნვიდნენ შეილისათჳს“.40 მოყვანილი ციტატის შემდეგ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ზნეობრივი ნორმების ცვლილება როსტომის მეფობის დროს ზედა ფენას – თავად-აზნაურობას შეეხო. ასეთი ცვლილებები ქართული საზოგადოებისათვის სხვა პერიოდებშიც იყო დამახასიათებელი – გარკვეული ცვლილებები დაიწყო რუსეთის შემადგენლობაში მოქცევის შემდეგ. ის დღესაც, ახალი მოდერნიზაციის ვითარებაშიც მიმდინარეობს, ხდება მთელი რიგი ქართული წესების „გარდაცვალება“ და უცხოური ყაიდის, ტრადიციების დანერგვა; ხშირ შემთხვევაში გზას იკვლავს არასწორად გაგებული დასავლური ცხოვრების წესი.

საქართველოში ტრადიციულ ზნეობრივ ნორმებს შეეხო ვახუშტი ბაგრატიონიც. პირველ ყოვლისა ის აღნიშნავს, რომ საქართველოში „ზნენი აქუნდათ პირმტკიცობა, მტერთა ზედა ერთობა, თავისუფლებისათვის მკნედ ბრძოლა. ... ერთის ცოლისა ქმრობა, რამეთუ მოიყვანიან თჳსთჳსთა თანასწორთა“.41 ბატონიშვილი ხშირად საუბრობს ქართულ ქცევა-ზნეზე, კერძოდ, როდესაც ის თბილისისა და ქვემო ქართლის სომხების შესახებ საუბრობს, ხაზს უსვამს, რომ ისინი „ქცევა-ზნითა ქართულითა“ არიან.

ვახუშტი ბაგრატიონი განსაკუთრებით ეხება ჭამის ტრადიციას: „ტაბლასა ზედა სჭამდიან და ნადიმობდნენ, სკამთა ზედა სხდიან, ბოდიშობდიან ქუდის მოხდით“.42 მას არც გლოვის წესები გამორჩენია: „მუედარსა დაჰვლვიდიან ყოველთა შესამოსლითა, და საჭურველითა, და სამკაულითა თჳსითა, ტიროდიან და საბნელოსა სხდიან მ დღე, აღიპარსიან თავნი, წვერ-ულვაშნი, წარბნი, წაშქაშნი, და ჩაიხდიან წელამდე სამოსელთა მამრნი და მდედრნი, იცემდიან, ვიდრე სისხლდინებისადმდე. არა სჭამდიან კორცსა და ცხოელსა წლამდე, გარნა მაშინაც იძულებითა დიდითა; შთაიცივან ძაძა-ფლასნი და დაიბურიან თავსა თხისურნი ჩაჩნი; განჰყვებიან საფლავამდე ცოლნი ქმარსა და ქმარნი ცოლთა, და სხვათა ახლოს მოყვასთაცა, ჯინსა შინა მსხდომარენი ბნელსა, ძაძითა მოკრულითა, იდღერიან მწუხარისა მითა ტყებისა ჟამსა არა ჭირისუფალნი, არამედ სხვანი მუნ მყოფნი (ხოლო წესნი ესენი მოშალა ჟ

40 ბერი ვენატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 424.

41 ვახუშტი ბაგრატიონი. საქართველოს გეოგრაფია. მთ. რედ. ზ. ტატაშიძე. თბ. 1997, გვ. 12.

42 ვახუშტი ბაგრატიონი. საქართველოს გეოგრაფია, გვ. 18.

მეფემ გიორგიმ, რა ჟამს მოვიდა მისა პატრიარქი ირუსალიმისა, მის გამო, თუნირ შავის ჩაცმისა, კორცის უჭმელობისა და ტყება-ტირილისა⁴³ მოყვანილი ციტატიდან აშკარაა, რომ სამეფო ხელისუფლებამ საუკუნეების განმავლობაში არსებული ზოგიერთი ზნეობრივი ნორმა აკრძალა, რადგან ისინი მართლმადიდებელი ეკლესიის ნორმებში არ ჯდებოდა. თუ დავაკვირდებით, ვახუშტი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს იმ ტრადიციებს, რომლითაც ქართველები განსხვავდებოდნენ მეზობელი ისლამის მიმდევარი ხალხების ზნეობრივი ნორმებისაგან; ესენია: სამოსელით დაკრძალვა, მიცვალებულის საფლავამდე მიცილება ქალების მიერ, სამგლოვიარო სამოსით შემოსვა, სამგლოვიარო სიმღერები („ზარი“), ტაბლასთან ჭამა, ჭამის დროს სკამზე ჯდომა... იქვე იმასაც აღნიშნავს, რომ „წესნი ესენი რომელნიმე ფლობასა თათართა ყენობისასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა დაბლა ნოხთა ზედა სხლომანი, ეკლესიასა შინა მოუხდებლობა ქუდისა თუ არა ჟამად, რამეთუ საუფლოთა სიტყვათა ზედა მოიხდიდნენ, თუნირ მისსა არა, არცაღა ბოდიშობდიან ქუდის მოხდით, და სხვანიცა უჯერონი მრავალნი, ვითარცა იტყვის ორცოლიანობასა და სამცოლიანობას... ხოლო შეძღვომად ბრწყინვალემან მეფემან გიორგიმ კვალად ავო წესსავე მას ძველსა ზედა“⁴⁴ ამრიგად, სამეფო ხელისუფლება, საგარეო ფაქტორით გამოწვეული, შეცვლილი ზნეობრივი ნორმების აღდგენაზე ზრუნავდა, რადგან მას კარგად ესმოდა, რომ ეთნიკურობის შენარჩუნების ერთ-ერთი აუცილებელი ფაქტორი ეთნიკური ტრადიციების („ქცევა-ზნის“) შენარჩუნებაც იყო.

ვახუშტის თხზულებიდან კარგად ჩანს ქართველთა ჩაცმა-დაზურვისა და ვარცხნილობის წესებიც: „ქალთა თმა გარდაშვებული და დაწნული, ხოლო კაცთა ყურთა ზედა მოკვეცილნი“. ერთმანეთისაგან განსხვავებული იყო ქალიშვილისა და ქალის ვარცხნილობა.

ჯერ კიდევ სულ რამდენიმე ათეული წლის წინ საქართველოში არ იყო ტრადიცია ყოველი შეხვედრის დროს კოცნისა, მითუმეტეს არ კოცნიდნენ ერთმანეთს მამაკაცები. საპატრივცემულო პიროვნებებს, ასაკით უფროსებს მხარზე ეამბორობოდნენ. მამაკაცების მიერ ერთმანეთის კოცნა შეხვედრისა თუ ქეიფის დროს საბჭოთა პერიოდში დამკვიდრდა. ასაკით უფროს ადამიანებს, ალბათ, ახსოვთ, როგორ კოცნიდნენ ერთმანეთს კომუნისტური პარტიის „ბელადები“ პარტიულ შეკრებებზე და ურთიერთშეხვედრის დროს. ეს სენი –

⁴³ ვახუშტი ბაგრატიონი. საქართველოს გეოგრაფია, გვ. 18-19.

⁴⁴ ვახუშტი ბაგრატიონი. საქართველოს გეოგრაფია, გვ. 23.

მამაკაცების ერთმანეთის კოცნისა – მაშინ შეეყარა ქართულ საზოგადოებას. სხვათა შორის, საქართველოში სულ რაღაც სამი თაობის წინ მშობლების მიერ ბავშვების/შვილების კოცნაც კი არ იყო მიღებული. ამ მხრივ ფრიად მნიშვნელოვანი ინფორმაცია აქვს დაცული XVIII საუკუნის ფრანგ *დე გრაი და ფუას*, რომელიც რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოში მოვლენილი ავანტურისტი გენერლის *ტოტლებენის* ადიუტანტი გახლდათ. *ტოტლებენის ერეკლე მეორესთან* მიღებაზე მიყვანისას *დე ფუა* შემდეგს გადმოგვცემს: „როდესაც *ტოტლებენმა* ჩარდახის წინკარს მიაღწია, მას წარუდგა ერეკლეს ვაჟი. *ტოტლებენი* გადაეხვია მას, რამაც განაცვიფრა ეს ყმაწვილი კაცი, ვინაიდან ჩვეულება იმისა, რომ მამაკაცები ერთმანეთს გადაეხვიონ, საქართველოში ჯერ მიღებული არ არის. შემდეგ კარებში მას დახვდა ერეკლეს ბიძა, საქართველოს პატრიარქი (კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ I, იესე მეფის ძე – რ. თ.). გრაფმა მონიღომა გადახვეოდა მას, მაგრამ პატრიარქმა უკან დაიხია, პირჯვარი გადასახა მას და პირველი შევიდა ჩარდახში“. სხვათა შორის, მამაკაცების მიერ ტუჩებში ერთმანეთის კოცნა შუა საუკუნეების ევროპაში გაჩნდა, რაც თავდაპირველად სამშვიდობო ზრახვისა და პატივისცემის დამადასტურებელი იყო; დროთა განმავლობაში კი სიყვარულის ნიშნად იქცა.⁴⁵

სულ ბოლო დრომდე ქართლში ტრადიცია იყო: მიცვალებულიდან მომავალი არავის ესალმებოდნენ, თითქოს შემხვედრებს ვერც ხედავდნენ. მიუღებელი იყო საზოგადოებაში გულხელდაკრეფილი ყოფნა, რადგან ასე მხოლოდ მწუხარები დგებოდნენ. საყოველთაოდ იყო გავრცელებული უმძრახობის წეს-ჩვეულება, რაც, პირველ ყოვლისა, ოჯახში ახლად შემოსული რძლისა და მამამთილის ურთიერთდამოკიდებულებას ეხებოდა; პირველი შვილის გაჩენამდე ისინი ერთმანეთს არც კი ეკონტაქტებოდნენ. იმერხევში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ოთახში თუ მამამთილი იმყოფებოდა, იქ მყოფი რძალი ზურგშექცევით ვერ გავიდოდა, აუცილებლად უკანსვლით სტოვებდა იქაურობას. საერთოდ, უმძრახობა თაობებს შორის დისტანცირებისა და გარკვეული პატივისცემის გამოხატულება გახლდათ. იმდროინდელ საზოგადოებას ამ „ქცევა-ზნეზე“, რომელიც ჩვენთვის დღეს მიუღებელია, მოთხოვნილება ჰქონდა. წერილობით ძეგლებში არ ჩანს ბილწსიტყვაობისადმი საზოგადოების დამოკიდებულება, მაგრამ ეთნოგრაფიული მასალებით, ბილწსიტყვაობა-გინებას და წყევლას გმობდნენ. სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ „სვა-

⁴⁵ Жак Ле Гоф. Рожденные Европы. СПб. 2007, გვ. 97.

ნები გაურბიან უხეშ გამოთქმებს და თუ მაინც ვერ უვლიან გვერდს ამგვარ გამოთქმებს, იმ შემთხვევაში ბოდიშს იხდიან. მათ რეპერტუარში არ შემხვედრია არცერთი უხამსი სიტყვა“.⁴⁶ გინება გაცხარების ჟამს რომ იცოდნენ ქართველებმა, ეს „შუშანიკის წამებიდან“ კარგად ჩანს: „*მაშინ იწყო უჯეროსა გინებად ვარსქენ...*“; „*და ვერვინ იკადრა თავსა მისსა დაბურვად, რამეთუ პიტიახში იგი მხედრ შეუდგა უკანა კვალსა მისსა და აგინებდა მას მრავლითა გინებითა*“. სულ ცოტა ხნის წინ თუ მთელი რიგი „უცენზურო“ სიტყვის თქმა ერთმანეთთან საუბრის დროს ორ მამაკაცსაც კი ეუხერხულებოდა, დღეს ქართულმა ტელევიზიებმა ზღვარს ძალიან გადააბიჯეს და გინებისა და უხამსობის დემონსტრირება ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. ასე რომ, მიმდინარეობს ძველი მორალური ნორმების ნგრევა და ახლის დანერგვა.

დასავლეთ ქართველთა ზოგიერთ ზნეობრივ ნორმას შეეხო XVII საუკუნის ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი. მისი სიტყვით, მეგრელები „*არიან თავაზიანები, ზრდილნი, დარბაისელნი და გულთბილნი*“. „*ერთმანეთს მიმართავენ ზრდილობითა და ქათინაურით*“. ამავე დროს მიუთითებს მათ სიამაყეზე, ქედმაღლობაზე და უღმობლობაზე.⁴⁷ იგივე ავტორი მიუთითებს მეგრელების კარგ მეომარულ და მხედრულ თვისებებზე. „*მშვილდ-ისრის სროლას ოთხი წლიდან ასწავლიან ბავშვებს, რომლებიც ისე კარგად ეუფლებიან მას, რომ გაფრენილ პატარა ჩიტსაც კი ახვედრებენ ისარს*“.⁴⁸ საყურადღებოა, რომ აღმოსავლურ-მუსლიმური ზნეობრივი ნორმები აქაც დამკვიდრებულა, მაგალითად, „*დიდებულები საჭმელს მიირთმევენ ნოხებზე მჯდარნი, აღმოსავლური წესით*“. ხოლო გლეხობა ამ მხრივ კვლავ ქართული წეს-ჩვეულებების მიმდევარი იყო: „*მდაბიონი ჯდებათ გრძელ მერხზე და წინ იდგამენ ასეთივე სიმაღლის მეორე სადგამს, რომელიც მაგიდის მაგივრობას სწევს*“.⁴⁹ ტრადიცია ყოფილა სადილის დროს ღვინის მხოლოდ სამჯერ ჩამოტარებისა. ჟან შარდენის ყურადღება იმასაც მიუქცევია, რომ ლხინის სუფრაზე, სადაც ისიც იმყოფებოდა, თავდაპირველად ღვინოს საერთოდ არ სვამდნენ და „*მხოლოდ მესამე თავი კერძის შემოტანისას მიეძალნენ ღვინოს*“. XIX საუკუნის პირველ მესამედში საქართველოში ნამყოფი გერმანელი ელჟარდ აიხვალდი სამეგრელოს შესახებ აღნიშნავდა, რომ „*სუფრაზე უზრდელობად ითვლება როგორც ღვინის მოთხოვნა, ისევე მასზე უარის თქმა*“. სამეგრელოში ზნეობრივ

⁴⁶ ქ. სიხარულიძე. ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1958, გვ. 404.

⁴⁷ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 117.

⁴⁸ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 117.

⁴⁹ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 120.

ნორმად მიიჩნეოდა მაღალ საფეხურზე მდგომი ადამიანისადმი მუხლმოდრეკით მისაღმება.⁵⁰ „ბატონებთან საუბარის დროსაც მხოლოდ ასეთსავე მუხლოყრილ ძღვომარეობაში იმყოფებიან“. ჟან შარდენი იმასაც აღნიშნავს, რომ მისაღმებისა და საუბრის ეს წესი შავი ზღვის სანაპირო ქვეყნების მთავრებმა ბიზანტიელთაგან გადაიღესო.⁵¹ ტრადიცია ყოფილა დილით, პირის დაბანის დროს ღმერთის ხსენება („ამბობენ: „დიდება ღმერთს“) და პირჯვარის გადასახვა.

ეთნოგრაფიული მასალებით, ცნობილია, რომ არცთუ ისე დიდი ხნის წინ ტუალეტში ან ტუალეტთან შემხვედრი ორი ადამიანი ერთმანეთს არ ესალმებოდა, უფრო მეტიც, სამეგრელოში დადასტურებული მასალებით, შვილებსა და შვილიშვილებს არასდროს არ უნახავთ უფროსი თაობის წარმომადგენლები (ბებია და ბაბუა) როგორ ახერხებდნენ მათ დაუნახავად ტუალეტში შესვლას. არ ვიცით, როგორი იყო ორი სქესის წარმომადგენელთა ურთიერთობა, მაგალითად, ცოლისა და ქმრის, როდესაც მთელ ოჯახს ერთი დიდი საერთო საძინებელი ტახტი ჰქონდა; არ ვიცით, ტანსაცმლით წვევდნენ, თუ თავიდანვე ჰქონდათ ღამის პერანგი. დასავლეთ ევროპული წერილობითი წყაროები ამ მხრივ უფრო ბევრი და საინტერესო ინფორმაციის შემცველია. მაგალითად, შუა საუკუნეების ინგლისში ოჯახის წევრებთან ერთად მათი სტუმრებიც ერთ ოთახში, თანაც XVI საუკუნემდე ყველანი შიშვლები წვევდნენ.⁵² აქედან გამომდინარე, გასარკვევია იმდროინდელ ინგლისელებს ჰქონდათ თუ არა სირცხვილის გრძნობა, ან რა ხარისხის იყო ის. ცნობილია, რომ მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე საქართველოში, ყოველ შემთხვევაში, თბილისში, ტანის დაბანა, აბანოში ხშირი სიარული ჩვეულებრივი ამბავი იყო. შუა საუკუნეების ინგლისში კი მეფე მხოლოდ სამ კვირაში ერთხელ იღებდა აბაზანას.⁵³ უფრო მეტიც, რუსეთსა და ევროპის ბევრ ქვეყანაში ქალები და კაცები აბანოში ერთად იბანდნენ.

ზნეობრივი ნორმების კატეგორიაში ექცევა ჩვენ მიერ 1974 წელს ივრის ხეობის ზემო წელის (ერწო-თიანეთი) სოფელ ლიშოში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალა. სოფელში ერთმანეთის ნათესავეები, ფაქტობრივად ერთი სოციუმის – თემის წევრები მკვიდრობდნენ. XX საუკუნის დასაწყისში

⁵⁰ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 122.

⁵¹ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 123.

⁵² Л. Ф. Зальцман. Жизнь Англии в Средние века. СПб. 2009, гв. 111-112.

⁵³ Л. Ф. Зальцман. Жизнь Англии в Средние века, гв. 111-114.

ერთ დღეს ამ სოფელში ერთ-ერთ ახალგაზრდას ქორწილი ჰქონდა. მეზობელ სახლში მისი ახალგაზრდა ავადმყოფი ბიძაშვილი ლოგინში იწვა. ქორწილის დღეს დილით ავადმყოფი გარდაიცვალა. გარდაცვლილის დედამ შვილის სიკვდილი ყველას დაუმალა. ახლოდან თუ შორიდან ქორწილში მოსული ნათესავები, ბუნებრივია, ავადმყოფის ნახვის სურვილს გამოთქვამდნენ. თუმცა ყველა მათგანს უკვე გარდაცვლილის დედა კარებში ხვდებოდა და ეუბნებოდა, რომ მისი შვილი კარგადაა და მშვიდად სძინავს. მთელი დღისა და ღამის განმავლობაში შვილმკვდარმა დედამ მოახერხა და არავის გააგებინა შვილის სიკვდილი. მხოლოდ მეორე დღეს, დილით აუწყა სოფელსა და ნათესავებს ვაჟის გარდაცვალება. ქართველ ხალხში ანალოგიური შემთხვევები სხვაგანაც არის დაფიქსირებული. მოყვანილი მასალის განზოგადება შეიძლება. ეს არის ქართველი ქალის სულიერების, გაუტეხლობის, მაღალი კულტურის, თავშეკავებულობის, ზნეობრიობის მაჩვენებელი. ქართველმა ქალმა ერთგვარი გმირობა ჩაიდინა, უაღრესად დამწუხრებული დედა ყველაფერზე მაღლა დადგა და ახალგაზრდა კაცს და ახლო ნათესავებს სიხარულის, ზეიმის, ბედნიერების დღე არ ჩაუძწარა. ასეთი რამ მხოლოდ იმ ხალხს შეეძლო გაეკეთებინა, რომელთა შეგნებითაც სიკვდილი და სიცოცხლე, ბედნიერება და უბედურება, სიხარული და მწუხარება განუყოფელია. უბედურების დროს ქართველებმა იცოდნენ დიდად შეცხადება, დიდი გლოვა, მაგრამ ამასთან ერთად სიმაგრის გამოჩენა, გულგაუტეხლობა; მათთვის „მამაპაპური მხნეობაც“ (ილია) იყო დამახასიათებელი.

შუა საუკუნეებში ქართული საზოგადოება ზნეობრივი ნორმების დაკანონებას ცდილობდა და დარწმუნებული იყვნენ, რომ ის ღმერთისაგან იყო ნაბოძები. ამავე დროს მიიჩნეოდა, რომ ზედაფენას მაგალითი უნდა მიეცა ქვედაფენისათვის. საამისოდ შეიძლება უცნობი ავტორის დაუთარილებელი „მეფეთა საღარო“ დავასახელოთ. ამ თხზულებაში ცალკე გამოიყოფა ერთი თავი „საქციელისათვის“, რომელშიც ვკითხულობთ: „და ის არის საქციელი, რომე კაცმან თავი თვისი პატიოსნად შეინახოს და ყოველი კაცი პატიოსნად მოიხსენიოს და ესათნოვოს და რჯულზედა მაგრად და მტკიცედ იდგეს. კარგი საქციელი ყოველთვის კაცს ეფერების და უფროსად – ხელმწიფესა, ამაღ რომე ყმა ბატონისაგან ისწავლის საქციელსა, მაშინლა ქვეყანა დაწყნარდეს და გარიდდეს. ბრძენთა და ჭკუის მქონეთაგან ნათქვამი არის, ვითა: რაცა ღმერთსა კაცთათვის ზნეობა მიუცემია, ყოველსავე კარგი საქციელი უჯობს,

მეტადრე – ქვეყნისათვის მპყრობელს ხელმწიფესა“.⁵⁴ იქვე ისიც ხაზგასმულია, რომ „ხელმწიფობასა და სიძლიერეს დიდად ქცევაც უნდა გვერთოს ახლდეს, თორემ უერთმანეთისოდ არ ვარვა“.⁵⁵ ვფიქრობთ, ეს შეგონება არ მოძველებულა და თანამედროვე ხელისუფალთათვისაც სახელმძღვანელოდ უნდა იქცეს. „მეფეთა სალარო“ აღმზრდელითი ნაწარმოებია და ის ერთ-ერთ პირველად ზნეობრივ ნორმად შენდობას ასახელებს: „შენდობა ის არის, დამნაშავეს არ გადაახდევინოს და დანაშაული შეუნდოს. ეს იცოდეთ, რომე შენდობა სჯობს სხვას ყოველს სამადლოს საქმესა“.⁵⁶ კიდევ: ხელისუფალი უნდა იყოს მოძომენი, მშვიდი, გულკეთილი, მწყალობელი, შემწყალებელი, კაცთა პატივისმცემელი, თავმდაბალი... ამკარაა, რომ „მეფეთა სალარო“ საქართველოში იმ დროს შეიქმნა, როდესაც ქვეყანაში ზნეობრივი ნორმები ირღვეოდა და ის მამინ ხდებოდა, როდესაც სახელმწიფოებრივი კრიზისის პერიოდი დგებოდა. სრულიად სამართლიანად აღნიშნულ ნაწარმოებს „ზნეობის სალაროსაც“ უწოდებენ. დავამატებთ, რომ „მეფეთა სალარო“ ფაქტობრივად არის დოკუმენტი, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ქრისტიანობის ნიდაგზე შექმნილი ორიგინალური ქართული ზნეობრივი ნორმების დაცვის სადარაჯოზე დგას. მასში ვხვდებით ეროვნულ და სოციალურ, განყენებულ ეთიკურ იდეალებსა და პრაქტიკული ქცევის ნორმებს.

საქართველოში ზნეობრივ ნორმებს გარკვეული საფრთხე შეექმნა მონღოლთა ბატონობის პერიოდში. ასეთი არაერთი ფაქტი აქვს გადმოცემული ჟამთააღმწერელს. ქვეყანა უცხო და შეუფერებელი ზნე-ჩვეულებების გავრცელების საშიშროების წინაშე დადგა. ბუნებრივია, ზნეობრივი გაუკუღმართება პირველ ყოვლისა ზედაფენას შეეხო – ისინი ფუქსავატობას, დოვლათით ნებიერებასა და დროსტარებას მიეცნენ. მემატთანე რეალურ სურათს გვიხატავს, როდესაც წერს: „ყოველი ასაკი ბერთა და ყრმათა, მეფეთა და მთავართა, დიდთა და მცირეთა, მიდრკა სიბოროტეთა, რამეთუ დაუტყვევს სიმართლეს და ჭეშმარიტება, ვინათგან თვით მღვდელთა მიერ იხილვებოდა არაწმინდება, ვინათგან ყოველი ერი იქმოდეს სიბილწესა“.⁵⁷ მოყვანილი სტრიქონებით ამკარაა, რა ზნეობრივ კრიზისს განიცდიდა იმ დროს მთელი ქართული საზოგადოება. გაბატონებული იყო „ამპარტავნება, ზაკვა (ცბიერება, ვერაგობა – რ.

⁵⁴ ქართული მწერლობა. ოცდაათ ტომად. ტ. V. თბ. 1988, გვ. 338.

⁵⁵ ქართული მწერლობა. ტ. V, გვ. 339.

⁵⁶ ქართული მწერლობა. ტ. V, გვ. 360.

⁵⁷ ჟამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959, გვ. 186.

თ.), შური, ღომა, სიძულვილი, ანგარება, მიძლავრება, კლვანი, პარვანი, სიძვანი, უწესობანი“. ეს ნეგატიური ზნეობრივი ნორმები კი უამლთააღმწერელს ყველა ბოროტების საწყისად მიაჩნდა: „*ჰოი, შური, ყოველთა ბოროტთა დასაბამი!*“. მტრის სიძლიერსთან ერთად, ქართველთა წარუმატებლობის ძირითად მიზეზად სწორედ ზნეობრივ გადაგვარებას მიიჩნევს. გადაგვარების გზა ქართველებს კი ხელისუფალმა მისცა: „*რამეთუ იყო ესე ლაშა-გიორგი ... ღვინის მოყუარე და გემოთ-მოყუარე. და მშვიდობა იყო სამეფოსა მისსა, და შექცეულ იყო სმასა და ამასა, რომლისთაჲს დასწერენ მამანი, ვითარმედ: „სამნი არიან მიზეზნი ვნებათანი, რომელთაგან იშვებიან ყოველნი ბოროტნი: გემოთ-მოყვარებანი, ვერცხლისმოყუარება და დიდების-მოყუარება; ამთნი პირმშონი არიან: სიძვანი, მრუშობანი, რისხვა, მწყნარობა, ამპარტავნება“.* „*ეგრეთვე იქმნა ნათესავსაცა ამას შინა ქართველთასა, რამეთუ განძღეს და იშუებოდეს და უწესობად მიდრკეს სიძვათა შინა და მთვრალობათა უგუნური კაცნი, მეფის კარსა ზედა არა-ყოფისა-ღირსნი და აწ კი კარსა ზედა მყოფნი*“.⁵⁸ თუმც მემპტიანე მომავალ საქართველოზეც ფიქრობდა და ქართველებს ზნეობრივ პრინციპებსაც უქადაგებდა კონკრეტული მაგალითების ჩვენებით. ამავე დროს შეახსენებდა თანამემულებს, რომ ისინი ზნეობრივად გამორჩეული თვისებების მატარებელნი იყვნენ (მაგალითად, *ცოტნე დადიანი, დავით ეჯიბი*) და სხვებისაგან, მაგალითად, სპასელებისაგან განსხვავდებოდნენ, რომლებიც იყვნენ „*ცრუ, მოღალატე და ფიცის არშემნახველ და მრავალნი იპოვებიან მწამლველნი* (მისნები – რ. თ.) *და მამათმავალი ურცხვი-ნოდ*“.

ქართველთა ზნეობრივი ნორმები ხალხურ პოეზიაშიცაა ასახული. „უადრესად ლაპიდარული ქართული ხალხური საგმირო აფორიზმები გამოხატავენ საუკუნეთა მანძილზე ხალხის მიერ განზოგადებულ იდეალს ვაჟკაცისა. სამშობლოსათვის თავგანწირვა, მხნეობა, მეგობრისათვის თავდადება, დაჩაგრულთა და სუსტთა მოსარჩლეობა და ყოველგვარი სილამაზე გმირობის სავალდებულო ნორმად არის აღიარებული ქართულ ხალხურ პოეზიაში საერთოდ და – კერძოდ აფორიზმებში“.⁵⁹ აი, ზოგიერთი მათგანი: „*შავს ლუდსა, წითელ ღვინოსა, // განა სწორ სწორად სმა უნდა? // ენაზე მოსულს სიტყვასა // განა სუყველას თქმა უნდა?*“ „*სმა უძღერელი არ ვარგა, // ჭაბუკი უხელებელი; // ჭაბუკსა უხელებელსა // ქალი სჯობს უხსენებელი*“; „*კაი ყმა*

⁵⁸ უამთაღმწერელი, გვ. 157.

⁵⁹ ქართული ხალხური პოეზია. ტ. III. თბ. 1974, გვ. 15.

ხმალსა ჩახედავს: „ნეტარ, გამიჭრის, თუ არა? // ცუდაი – ქალის უბესა: // ნეტარ, შამიხვევს, თუ არა?“; „თუში ვარ მთაში გაზრდილი, // მტერსაც არ დაუვარდები, // უქულოდ ქვეყნად არ ვივლი, // კლდეზედაც გადავვარდები“; „არ ვარგა იგი ვაჟკაცი, // შუა ქალებში მჯდარია. // მან დაიხუროს მანდილი, // იგივე ცოცხალი მკვდარია“; „ვაჟკაცსა მოტრიაბახესა // ზოგი ქალი სჯობს თმინი, // თოფსა უჯიშო მყვირალსა // ზოგი ხმალი სჯობს ფხიანი“; „ფანდურ, მიყვარს შენი ჩქამი, // სტვირო, შენი ხმიანობა, // ვაჟი-კაცი, ფარი, ხმალი, // ქალო, შენი თმინობა!“ „ღმერთო, ნუ შაჰყრი ვაჟკაცსა // ცოლსა ყბელსა და მძინარსა, // ის დააბერებს, ის მაჰკლავს, // ის შერთავს წყალსა მდინარსა!“ „ნუ სცროობ, ნუ ამპარტავენობ, // ნუ ელესები ქალთაო, // აგებ სად გამაგაქციონ // ამოღებულთა ხმალთაო!“

ქართველთა ქცევის წესები, ღირებულებები მრავლადაა გადმოცემული მხატვრულ ლიტერატურაში. მის ერთ-ერთ ნიმუშს ვაჟა-ფშაველას ლექსი „ის კი არ არის ბიჭობა“ წარმოადგენს: „ის-კი არ არი ბიჭობა, // რო გამაგრებდნენ, ჰმავრობდე. // ბიჭს მაშინ დაგიძახებდი, // თავისთავადა ჰვარვობდე. // არც ის მგონია ბიჭობა, // ვისაც ერევი, აზრჩობდე. // ბიჭს მაშინ დაგიძახებდი, რომ სხვის დამრჩვალსა სწამლობდე. // მითხარ, ვის უთქომ ბიჭობად, // დამჩავგრელებსა სწყალობდე? // აბა, ბიჭობა ის არი, // დამჩავრულთათვის სწვალობდე. // არც-რა ბიჭობა ევ არი, // მადლარი მღერდე, ჰვალობდე, // თავი მოვჰქონდეს სხვებზედა // და ამის გამო გვშარობდე. // მგონსობას არვის აცლიდე, // მუდამ ჰკეხხდე და სცხარობდე. // ბიჭს მაშინ დაგიძახებდი, // მშვიერ-მწყურვალიც ჰვალობდე“.⁶⁰

ქართველთა ზნეობრივი ნორმების შესახებ კიდევ ბევრი შეიძლება ითქვას. ამჯერად მხოლოდ ერთი რამის აღნიშვნა მიგვაჩნია საჭიროდ – მოწინავე ქართული საზოგადოება ყოველთვის ცდილობდა თავის ხალხში ქრისტიანული მორალის შეხსენებას. ამას განსაკუთრებით კი მაშინ მიმართავდნენ, როდესაც სხვადასხვა მიზეზების გამო ეს ნორმები შერყევას იწყებდა. ამ მიზნით შეეხო ქართველთა წეს-ჩვეულებებს ზემოთ ხსენებული იოანე ბაგრატიონი. ქრისტიანულ ზნეობრივ ნორმებს მიუძღვნა თხზულება „სწავლანი“ სულხან-საბა ორბელიანმა, რომელიც, ასევე, დიდ ყურადღებას აქცევს მიუღებელ ქცევის წესებს.⁶¹ სულხან-საბას ტრადიციული ქართული ზნეობრივი წესები სწავლით ჰქონდა შეძენილი. მის აღზრდაში კი მონაწილეობა მიუღი-

⁶⁰ ვაჟა-ფშაველა. თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად. ტ. I. თბ. 1964, გვ. 272-373.

⁶¹ სულხან-საბა ორბელიანი. სწავლანი. ქართული პროზა. თბ. 1983, გვ. 297-378.

ათ როგორც საერო, ისე სასულიერო პირებს. „ყოველთა ზნეთა“ აღმზრდელ-მასწავლებელი ყოფილა მცხეთელი აზნაური ბერუკა ზედვინიძე. ეს ფაქტი კი, სხვა მრავალ მონაცემთან ერთად,⁶² აშკარად ადასტურებს იმას, რომ ქართველები შუა საუკუნეებში კონსოლიდირებულ ეთნოსს – ერს/ნაციას წარადგენდნენ.

ამრიგად, საქართველოში გარკვეული ზნეობრივი ნორმები არსებობდა, რომელიც აწესრიგებდა ურთიერთობას ადამიანებს, ადამიანებსა და საზოგადოებას შორის. ზნეობრივი ნორმების გარეშე არცერთი საზოგადოება არ არსებობდა. ვიცით, რომ ერთგვარად განსხვავებული იყო მთიელთა ზნეობრივი ნორმები – მას შენარჩუნებული ჰქონდა ისეთი ურთიერთობები, რომელიც სოციალურად არაადაფერენცირებული საზოგადოებისათვის იყო დამახასიათებელი. საამისოდ *გაგა-ფშაველას* შემოქმედების განსენებაც კი საკმარისია. ყველაზე კონსერვატიული იყო ხევსურეთი; აქ ფაქტობრივად ცალკე პიროვნება არც არსებობდა. მთელი ტერიტორიული თემი ერთ ერთეულს წარმოადგენდა. დადგენილი ნორმებიდან გამოსვლა თემთან დაპირისპირებას ნიშნავდა და ასეთი პიროვნების ადგილი აქ ერთგვაროვან საზოგადოებში აღარ იყო.

მორალური/ზნეობრივი ნორმები ქართველებს განსაკუთრებული ჰქონდათ; შეიძლება ითქვას, რომ ის ქართული ეთნოსის ერთ-ერთი მახასიათებელიც იყო. ღრთთა განმავლობაში მორალურ-ზნეობრივი ნორმები იცვლებოდა. ის ბევრად შეიცვალა საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების კვალდაკვალ. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით ტეხილი მოხდა საქართველოში ევროპეიზაციის შედეგად, რომელიც XIX საუკუნიდან მიმდინარეობდა. სამაგალითოდ შეიძლება გრიგოლ ორბელიანის სიტყვები მოვიყვანოთ, როდესაც ახალი მოღური სამოსი უფროსი თაობის გაღიზიანებას იწვევდა (ამ სფეროში თაობათა დაპირისპირება, როგორც ჩანს, მუდმივმოქმედია): „ერთხელ ივანე მალხაზიძის (ანდრონიკოვის) დედასთან, მარიამთან, შვედი და ბატონიშვილი დიდად და დიდად გაჯავრებული დამხვდა. – რაო, ბატონიშვილო, რამ გაგაჯავრა ასე, ვინ რა გაწყენინა? – როგორ რამ გამაჯავრა; უი სირცხვილო! შვილო, გავიწილა? ოთარის ცოლს ქოშები გაუხდია და ბაშმაკები ჩაუცკამს“.⁶³ ზნეობრივი ნორმები იცვლება ჩვენს დღეებშიც, თანამედროვე საზოგადოებში, რაც ახალი მოდერნიზებული ცხოვრებისათვის არის დამახასიათ-

⁶² რ. თოფნიშვილი. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები. თბ. 2017, გვ. 454-484.

⁶³ ი. ბალახაშვილი. ძველი თბილისი. თბ. 1951, გვ. 30.

ებელი. ამკარაა, რომ ახალი ზნეობრივი ნორმები საქართველოში ჯერ საბოლოოდ ჩამოყალიბებული არაა. თავისუფლების „თანამდეროვე“ გაგება საუკუნების წინ ჩამოყალიბებული ზნეობრივი ნორმების მნიშვნელოვან შერყევას იწვევს.

უდავოა, რომ საქართველოში ზნეობრივი ნორმები საზოგადოებისათვის ერთ-ერთი წამყვანი და პრიორიტეტული იყო; ის ქრისტიანობით იყო ნა-საზრდოები და უძველეს ქართულ ტრადიციებსაც ეყრდნობოდა. „ვეფხისტყაოსნის“ აფორიზმები – „ათასად კაცი დაფასდა, ათიათასად ზრდილობა“; „სიცრუე და ორპირობა ავნებს ხორცსა, მერმე სულსა“; „ვკვძობ კაცსა აუციანსა, ცრუსა და ღალატაინსა“ – ქართული საზოგადოების ზნეობისადმი მხოლოდ იმდროინდელ დამოკიდებულებას არ გამოხატავდა, როდესაც *შოთა რუსთაველი* მოღვაწობდა. ამის დამადასტურებელია XVII-XVIII საუკუნის ნაწარმოებები, რომლებსაც ზემოთ შევეხეთ. როგორც სამართლიანად მიუთითებდა *ნიკო ბერძენიშვილი*, „ზრდილობაში“ აღზრდა, განათლების, რაინდული განსწავლულობისა და გაწვრთნილების მთელი კომპლექსი იგულისხმებოდა. „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით, მოყმეს ამშვენებს გარეგნული სილამაზე, ფიზიკური ძალღონე, ზნეობრივი სიწმინდე და გონებრივი სისრულე.⁶⁴ ერთი სიტყვით რომ ვთქვათ, დარბაისლური ქცევის პატრონი უნდა ყოფილიყო, ისეთი, როგორც პოემის „მოყმე-რაინდები“ იყვნენ. პოემაში ხაზი ესმის ადამიანის ზნეობრივ ღირსებებს და ადამიანები დახატული არიან ზნეობრივად და ფიზიკურად სრულყოფილი პიროვნებები.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ქართველ ხალხს ზნეობრივი ნორმები საუკუნეების წინ ჰქონდა ჩამოყალიბებული – მისი ერთ-ერთი ნორმა უკვე პირველ ქართულ წერილობით ძეგლში „შუშანიკის წამებაშია“ დაფიქსირებული. ქართულ „ქცევა-ზნეზე“ მომდევნო დროის წერილობით ძეგლებსა და მხატვრულ ლიტერატურაშია საუბარი. შუა საუკუნეების ავტორთა ერთ-ერთი მიზანი ქრისტიანობის საფუძველზე ჩამოყალიბებული ქართველთა ზნეობრივი ნორმების შენარჩუნება იყო, რასაც საფრთხე საგარეო ფაქტორების გამო, არაერთხელ ექმნებოდა.

⁶⁴ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. VII. თბ. 1974, გვ. 137-138.

Roland Topchishvili

Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

MORAL NORMS IN MEDIEVAL GEORGIA

Summary

All human societies have been characterized by certain moral norms from archaic period up to present. Moral norms imply a combination of behavioral rules that emphasize the right and wrong ideas and system of ideas. Moral norms are one of the forms of tradition transferred from one generation to another by tradition. All the peoples/ethnicities possessed and possess socio-normative culture characteristic to them. Etiquette, moral norms also regulated relationship among people of different “class categories”.

Moral norms of the archaic society differed from the moral norms of the socially differentiated society. The main values of feudals in any medieval society were bravery, courage, warfare, loyalty to suzerain, respect of the rights of vassals, generosity, and for the peasants – industriousness, obedience, loyalty to landowners and frugality.

What were moral norms of the Georgians? Georgians always understood that their behavior differed from the behavior of others. Moral norms of Georgians are rooted in the depth of history as seen in the Georgian literature. We come across these norms in the oldest work “Martyrdom of Shushanik” and in the masterpiece of the Georgian literature – “The Knight in the Panther’s Skin”. This paper cannot avoid “History of Georgia” by Vakhushti Bagrationi and “Kalmasoba” by Ioanne Bagrationi. The king-poet of the second half of 17th century Archil dedicated a special work to this “Morality of Georgia”.

From the very beginning King Archil makes classification of moral norms; he separately outlines “divine” and “military” norms, the moral norms of “reliever” (cheerer) and “needy”, “war” and “hunting” morality. As the Christian king-poet he prefers divine morality and considers love to be the top moral norm. He especially outlines inclination to sport games, which in the medieval period was the best means for preparation of the defenders of homeland.

The Georgian tradition condemned unlimited eating and drinking. A man should drink as much as he could; he should leave the feast table so that to walk straight. If any drunken person appeared somewhere, he was always mocked. It becomes also clear that unlimited mourning was not a tradition among Georgians either.

King Archil also mentioned the relation legalized between a feudal and his subject to be a moral norm. It was considered to be a moral norm feeding a person of lower rank by nobles. Reverence and respect between a lower-rank person and a senior one were the tradition. Tradition of standing and sitting existed in Georgia – it was unacceptable for a man, while sitting, to put his foot on the other foot. In the Middle Ages relying on the wall with a back while sitting, bending the head extremely, sitting on half part of the chair and putting a finger in the nose were unacceptable for Georgians. “Sipping” drinks in the society, cracking nuts with teeth, laughing loudly, and twisting the mustache permanently could be added to the above-mentioned list.

Why did the king-poet need to remind the Georgian people those moral norms established in the Georgian society for centuries and transmitted from one generation to another? Disintegration of the country in Late Middle Ages was followed by a whole number of negative processes, among them, in the sphere of moral norms. That is why King Archil considered it necessary to remind to compatriots, hoping that his “Moralality of Georgia” would play the role of a “teacher”.

According to Ioanne Bagrationi, a moral person should love, first of all, the parents; should not do evil; should be devoted to king (state), homeland and belief (religion); should understand what this action could bring as a result; should love a well-wisher; should not say everything whatever he knows; a person should not do whatever he is not able to fulfill; a person should be patient, modest; should not be envious to anyone; should not defame anyone; should not be an agent and spy against anyone. A man should not eat “improperly”; should not drink as much as to be drunk; should be calm and not impudent; should be silent; should not boast, should not be proud and arrogant; in great misfortune a man should not worry excessively and in happiness should not be weakened. In Georgia both peasants and nobles had travel, home and festive/guest garments. At the feast table women and men sat separately, according to the oldest Georgian tradition. The same tradition can be confirmed for the wedding participants in Byzantium.

It is obvious that the royal authorities took care to restore the moral

norms changed under the influence of foreign factors. There was no tradition of kissing at each meeting in Georgia, even more, the men did not kiss one another. Honorable persons, seniors in age were kissed on the shoulder. Habit of kissing among men at the meeting or at feast is the heritage from the Soviet period.

We should say some words on the tradition preserved up to the present in Kvemo Kartli: people, coming from the funeral did not greet anyone, as if they did not see people walking. In the society it was not a good manner to sit with hands crossed on the chest, because this was characteristic only to mourners.

Thus, certain moral norms existed in Georgia, which regulated relations among people. There is no doubt that the moral norms nourished with Christianity and based on the oldest traditions were important in Georgia.

In conclusion, it should be said that the Georgian people had moral norms established centuries ago. The medieval authors aimed at preserving the moral norms based on Christianity and endangered by foreign factors.